ISTORIE

Un portret sumbru, dar convingător al șefului de la Kremlin și al sistemului politic pe care-l guvernează. —*The Times*

MARK GALEOTTI

HAI SĂ VORBIM DESPRE PUTIN!

CE NU ÎNȚELEGE OCCIDENTUL

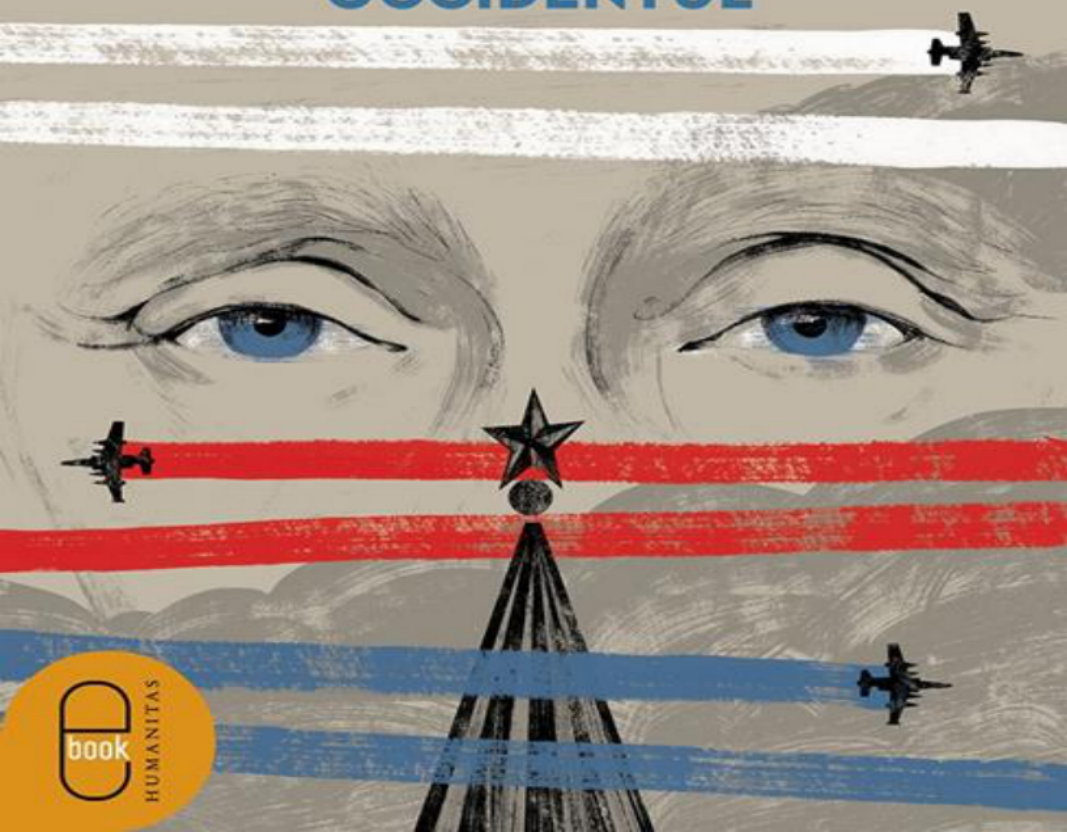

CD book HUMANITAS

Mark Galeotti (n. 1965) este expert în istoria modernă, politica și securitatea Rusiei. Autor prolific, printre cele mai recente cărți ale sale se numără: *A Short History of Russia* (2021; trad. rom. *O scurtă istorie a Rusiei*, Humanitas, 2021), *Armies of the Russian-Ukrainian War* (2019), *We Need to Talk About Putin: Why the West Gets Him Wrong* (2019), *Russian Political Warfare: Moving Beyond the Hybrid* (2019), *Kulikovo 1380: The Battle that Made Russia* (2019), *The Vory: Russia's Super Mafia* (2018), *The Modern Russian Army, 1992–2016* (2017). De asemenea, semnează articole cu regularitate pentru *Moscow Times*, *Raam op Rusland*, *Business New Europe* și numeroase alte publicații. Scrie și pe propriul blog, *In Moscow's Shadows*.

Este profesor onorific la University College London și director general la Mayak Intelligence, o firmă de consultanță și cercetare specializată în relațiile cu Rusia. Este bursier al Institutului de Relații Internaționale de la Praga și al Royal United Services Institute de la Londra. A predat istorie la Robinson College, Cambridge, și are un doctorat în științe politice la London School of Economics. A fost șeful Departamentului de istorie de la Universitatea Keele, profesor de afaceri internaționale la Universitatea din New York, profesor invitat la Universitatea Rutgers (Newark), la Universitatea Carolină din Praga și la Institutul de Stat pentru Relații Internaționale al Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse (Moscova). A consiliat mai multe instituții, printre care Comitetul pentru Afaceri Externe al Camerei Comunelor (Marea Britanie), Adunarea Parlamentară a NATO, Interpolul și Comandamentul Suprem al Forțelor Aliate din Europa.

MARK GALEOTTI

HAI SĂ VORBIM DESPRE PUTIN!

CE NU ÎNȚELEGE OCCIDENTUL

Traducere din engleză de
Irina Manea și Andreea Niță

Mark Galeotti
We Need to Talk About Putin. Why The West Gets Him Wrong
Copyright © Mark Galeotti, 2019
All rights reserved
First published by Ebury Press, an imprint of Ebury Publishing. Ebury Publishing is part of the Penguin Random House group of companies.

Acest e-book este protejat de legea drepturilor de autor. Reproducerea sa integrală sau parţială, multiplicarea sa prin orice mijloace şi sub orice formă, punerea sa la dispoziţie publică pe internet sau în reţele de calculatoare, stocarea sa temporară sau permanentă pe diverse dispozitive sau în sisteme care permit recuperarea informaţiei, gratuit sau în scop comercial, precum şi alte fapte similare, fără permisiunea scrisă a editurii reprezintă o încălcare a legislaţiei privind protecţia dreptului de autor şi se pedepsesc conform legilor în vigoare.

© HUMANITAS, 2021, pentru prezenta versiune românească (ediţia digitală)

ISBN: 978-973-50-7081-6 (epub)

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Cuprins

Introducere: De ce trebuie să vorbim despre Pputin
Cronologia lui Putin
Distribuţia
1. Putin e judocan, nu jucător de şah
2. Putin a făcut parte din KGB, dar nu aşa cum ne închipuim noi
3. Putin nu vrea să readucă la viață URSS, şi de fapt nici ţarismul
4. Pentru Putin banii sunt un mijloc, nu un scop
5. Putin nu citeşte filozofie, iar Rusia nu e Mordor
6. Putin nu riscă și nu e un aventurier macho
7. Putin e popular și nu prea
8. Putin este loial oamenilor lui
9. Duşmanii lui Putin nu mor întotdeauna
10. Putin e doar unul
11. Vrea Putin să se retragă?

„Putin e un tip mai de treabă decât mine.“
— Donald Trump, 2015

INTRODUCERE: DE CE TREBUIE SĂ VORBIM DESPRE PUTIN

White Rabbit din Moscova este un restaurant „rusesc nou“ prin excelenţă. Aflat sub o cupolă de sticlă ce se înalţă deasupra unui centru comercial strălucitor, aproape de turnul gotic-stalinist al Ministerului Afacerilor Externe, e genul de local unde există scăunele special aşezate lângă mese ca doamnele să-şi pună genţile, unde nota (piperată) e adusă într-o matrioşkă şi unde ideea de fuziune dintre bucătăria tradiţională rusească şi cea internaţională se materializează în îngheţata cu gust de pin. Sunt prea zgârcit şi am gusturi prea simple ca să-mi placă acest loc, dar este extraordinar şi prestigios – un loc unde e musai să fii văzut. N-ar fi trebuit să mă mire faptul că, invitat să aleagă un local pentru prânz, un fost oficial al Administraţiei Prezidenţiale (cancelaria lui Vladimir Putin şi cea mai puternică instituţie din Rusia) a ales White Rabbit. Însă nici o masă exagerat de scumpă şi o cantitate însemnată de vin – firește – din Crimeea nu au fost suficiente ca să-l facă să-şi dea drumul la gură şi să fie indiscret. Totuşi una dintre cele mai revelatoare părţi ale conversaţiei a fost atunci când s-a lansat într-o lungă şi oarecum profană diatribă despre cum Occidentul nu-l înţelege pe „şeful lor“. „Serios, am citit o parte din rahaturile din ziarele voastre, pe care le spun politicienii voştri, pe care «experţii» voştri le scriu, şi pur şi simplu nu ştiu de unde le tot scot. Nu-s de mirare belele pe care le avem pe cap acum. Şi ştii ce?“ A fluturat un pahar aproape gol şi s-a încruntat la mine de parcă aş fi fost un reprezentant al întregii tagme de jurnalişti, politicieni şi experţi occidentali. „Toate astea mi-au îngreunat munca.“ Cum? „Ce fel de relaţii putem avea cu voi toţi, atât timp cât nu ne vedeţi cu adevărat, nu ne auziţi? Atât timp cât interpretaţi cum vreţi fiecare cuvânt al preşedintelui şi fiecare băşină pe care-o trage. Sarcina mea era să încerc să comunic, dar nu contează ce am zis, ce am pus în discursurile şefului, toată lumea a presupus că ştie ce vrem să spunem cu adevărat, ce am spus de fapt. Toată lumea crede că-l cunoaşte pe Vladimir Vladimirovici.“

Trebuie să vorbim despre Putin. Chiar trebuie. Nu doar pentru că este – ne place sau nu – unul dintre cei mai importanţi oameni de pe planetă şi nici din pricina impactului luptei geopolitice pe care o duce cu Occidentul, cu fanfaronade şi cacealamale, memeuri şi bani. Ci şi pentru că el a devenit un simbol global, pe care fiecare îl defineşte în felul său. După cum a sugerat oficialul iritat şi uşor abţiguit, este ca un test Rorschach: hârtia e stropită în mod deliberat ambiguu; felul în care percepem petele spune mai multe despre

ceea ce se întâmplă în capul nostru decât despre ceea ce vedem de fapt.

Cu toate că este un instrument al politicii globale de aproape douăzeci de ani, cu toate că există biografii ce-i istorisesc viața și calendare ce-l înfățișează la bustul gol și cu toate că este un subiect familiar pentru satirişti și experți deopotrivă, încă nu știm cu adevărat cine este. Autocrat nemilos, sau salvator al unei națiuni asediate? Veteran KGB, sau creștin evlavios? Mare maestru al geopoliticii globale, sau cleptocrat narcisist? El este un pic din fiecare, dar nici una dintre aceste etichete nu îl reprezintă pe de-a-ntregul. Putin își apără intimitatea cu ferocitate – nu doar pe cont propriu, ci și în numele familiei sale, atât din interes personal, cât și dintr-un calcul politic; distanța pe care-o impune le permite tuturor să-și construiască propriul Putin.

În parte, motivația mea de a scrie această carte este frustrarea față de caricaturile simpliste atât de des utilizate – nu numai în Occident – în încercarea de a-l înțelege. Îmi amintesc de un ambasador european nou-numit la Moscova care afirma relaxat: „Ca să-l înțelegeți pe Putin, trebuie pur și simplu să-i înțelegeți pregătirea la KGB“. Dacă e atât de simplu, atunci de ce ne înșelăm constant în privința lui? Acest proces de înstrăinare faţă de Rusia își are principalele motoare probabil în altă parte, dar este, de asemenea, deprimant de clar că diplomația occidentală a eșuat foarte des. La începutul anilor 2000, a descumpănit un potențial aliat pragmatic îndeajuns încât în 2007 Putin să se pregătească deja pentru o confruntare. Răspunsul lipsit de vlagă al Occidentului la invazia Rusiei în Georgia, din 2008, a fost interpretat la Moscova, în 2014, ca dovadă că un fapt similar în Ucraina ar duce numai la un protest scurt și simbolic. Diplomația occidentală a reușit chiar să-l convingă nu doar pe Putin, ci și pe mulți din cadrul sistemului său politic că Occidentul e prea slab ca să fie temut și totuși prea periculos ca să fie ignorat. Mai presus de toate, nu a reușit să le demonstreze rușilor că nu urâm țara și cultura lor și nici pe ei. Toate acestea nu s-au întâmplat în nici un caz numai din cauză că nu știm să ne raportăm la Putin și la Rusia – ci fiindcă ne-am raportat atât de prost la ambii, în mare măsură din pricină că nu-i înțelegem.

În această carte, încerc să prezint un tablou al complexității lui Vladimir Putin și, prin el, al Rusiei actuale, bazându-mă pe mai multe decenii de relaţii cu Rusia decât aș vrea să recunosc – am călătorit acolo și am vorbit cu toată lumea cu care am avut ocazia, de la polițiști din provincie la oficiali de la Moscova, m-am îmbătat împreună cu rușii și am dat șpagă atunci când am fost nevoit. Nu-mi închipui nici măcar o clipă că am înțeles totul și nici că toți ceilalți se înșală. Aceasta nu este sub nici o formă o carte pentru colegii mei universitari, pe care îi rog să fie înțelegători cu tonul, concizia și absența intenționată a notelor de subsol. Este, mai degrabă, o carte pentru toți cei curioși în legătură cu această figură enigmatică și dornici să înțeleagă de ce s-au creat atâta vâlvă și isterie în jurul lui Putin. Analizând o serie de mituri

dintre cele mai frecvente și problematice pe care „toată lumea le știe“ despre Putin, sper să reușesc să le elimin pe unele dintre cele mai inutile. Bineînțeles, am în vedere, în parte, argumentele „omului de paie“ și simplificările exagerate și, firește, știu că nu toți politicienii, savanții sau experții le dau crezare. Acestea fiind spuse, pauperizarea din ultima vreme a multor discursuri publice despre Putin și Rusia, cu clișee și caricaturi folosite din ce în ce mai mult de ambele părți, a devenit deprimantă. Pe măsură ce lumea devine tot mai complexă, modurile în care o încadrăm și o explicăm par să devină adesea tot mai simpliste sau mai puțin nuanțate. Și despre asta trebuie să vorbim – dar nu înainte să isprăvim de vorbit despre Putin.

GHID PENTRU LECTURI APROFUNDATE

După cum spuneam, cartea aceasta nu are pretenţia de a trage concluzii despre Putin şi nici nu susține că nimeni altcineva nu-l înţelege. *Mr. Putin: Operative in the Kremlin* (Brookings Institution Press, 2013) de Fiona Hill și Clifford Gaddy este o abordare perspicace a ideii de „diverşi Putini“ şi mi-a mers la inimă pentru că folosește o temă din Mr. Benn (pentru cei care au crescut cu programele TV pentru copii din anii ’70 în Marea Britanie). *The Code of Putinism* (Oxford University Press, 2018) de Brian Taylor se bazează în special pe declaraţii oficiale cu scopul de a oferi o percepție bună despre viziunea asupra lumii a lui Putin şi a aliaţilor lui apropiaţi. *The Putin Mystique: Inside Russia’s Power Cult* (Skyscraper Publications, 2014) de Anna Arutunyan[1] are în vedere poporul rus și cât de mult l-au modelat de fapt pe Putin visurile și temerile rușilor. *All The Kremlin’s Men: Inside the Court of Vladimir Putin* (PublicAffairs, 2016) a lui Mihail Zîgar[2] este un studiu strălucit mai puţin despre Putin, cât despre personajele-cheie din jurul său. E de asemenea important să subliniem că Rusia este mai mare decât Putin – *Russia Without Putin: Money, Power and the Myths of the New Cold War* (Verso, 2018) de Tony Wood o face deosebit de bine.

Note

1. Vezi şi Anna Arutunyan, *Ţarul Putin: Din interiorul cultului puterii din Rusia*, trad. Mihai-Dan Pavelescu, Meteor Publishing, Bucureşti, 2014 (n. tr.).

2. Vezi şi Mihail Zîgar, *Toţi oamenii Kremlinului: O scurtă istorie a Rusiei contemporane*, trad. Vsevolod Ciornei, Cartier, Chişinău, 2017 (n. tr.).

CRONOLOGIA LUI PUTIN

7 octombrie 1952 Se naște la Leningrad (astăzi, Sankt-Petersburg).
1964 Își ia centura neagră la judo.
1970-75 Studiază dreptul la Universitatea de Stat din Leningrad.
1975 Intră în KGB.
1983 Se căsătorește cu Ludmila Putina (născută Șkrebneva).
1985-90 Lucrează la Dresda, în Germania de Est.
1990 Se întoarce la Leningrad și devine „rezervă activă“ a KGB-ului. Primește un post la Universitatea de Stat din Leningrad.
1991-4 Lucrează la primăria din Leningrad (numele Sankt-Petersburg este redobândit în octombrie 1991).
1991 Părăsește oficial KGB-ul.
1994-6 Prim-viceprimar la Sankt-Petersburg.
1996 Se mută la Moscova după înfrângerea electorală a primarului Anatoli Sobceak.
1996-7 Director adjunct al Direcției pentru Administrarea Proprietăților Prezidenţiale.
1997-8 Director adjunct, apoi prim-director adjunct al Administrației Prezidențiale.

1998-9 Director al Serviciului Securității Federale.
1999 Prim-ministru.
1999 Începutul celui de-al Doilea Război Cecen.
2000-4 Primul mandat prezidențial.
Arestarea lui Mihail Hodorkovski.
2003
2004-8 Al doilea mandat prezidențial.
2008-12 Prim-ministru în timpul mandatului lui Dmitri Medvedev.
2008 Invazia Georgiei.
2011 Medvedev îl propune pe Putin pentru președinție.
2012-18 Al treilea mandat prezidențial.
2011-12 Proteste în Piața Bolotnaia împotriva fraudei electorale.
2014 Jocurile Olimpice de iarnă de la Soci;

Anexarea Crimeii;
Intervenția în Donbas.
2014 Divorțează de Ludmila.

2015 Intervenția în Siria.
2018–24 A patra mandat prezidențial.

DISTRIBUŢIA

ADMINISTRAŢIA PREZIDENŢIALĂ – cea mai puternică instituţie din Rusia lui Putin, de facto guvernul-deasupra-guvernului.

ANDROPOV, IURI – Formidabilul şef al KGB şi apoi lider sovietic pe care Putin pare să-l idolatrizeze, dar nu să-l şi înţeleagă.

FSB – Serviciul Federal de Securitate, principala agenţie de contraspionaj intern şi securitate care a urmat KGB-ului.

FSO – Serviciul Federal de Protecţie, mica armată de bodyguarzi, puşcaşi de la Kremlin, degustători de mâncare şi montori de microfoane, a căror slujbă este de a-i ţine fericiţi şi în siguranţă pe Putin şi restul guvernului.

GORBACIOV, MIHAIL – ultimul lider sovietic, care a reformat URSS până a dispărut. În multe feluri, Gorbaciov pare să întrupeze tot ceea ce nu este Putin.

GRU – Direcţia Principală de Informaţii, agenţia de spionaj militar.

IVANOV, SERGHEI – rafinatul veteran KGB care a fost şeful de personal al lui Putin şi care era privit drept potenţial succesor al său, dar s-a semipensionat în 2016.

KABAEVA, ALINA – câştigătoarea medaliei de aur la Jocurile Olimpice pentru gimnastică ritmică, despre care se zvoneşte că ar fi partenera actuală a lui Putin.

KADÎROV, RAMZAN – un ins violent şi imprevizibil, care se declară credincios lui Putin, dar care, în practică, conduce Republica Cecenă ca pe o feudă independentă.

KGB – Comitetul Securităţii Statului, atoatecuprinzătorul serviciu sovietic de informaţii interne şi externe.

KUDRIN, ALEKSEI – vechi asociat al lui Putin, odată prieten şi membru al guvernului acestuia, adept al liberalismului economic la nivel simbolic. Acum, oarecum îndepărtat.

MEDVEDEV, DMITRI – răbdătorul prim-ministru al lui Putin, mai puţin coleg şi mai mult popândău.

NAVALNÎI, ALEKSEI – principalul personaj al opoziţiei din ziua de azi, activist anticorupţie care se foloseşte de internet pentru a contracara eforturile Kremlinului de a-l ţine departe de televiziune.

PATRUŞEV, NIKOLAI – secretar al Consiliului de Securitate, fost şef al FSB

şi un ins în comparaţie cu care Putin pare chiar moderat.

PRIGOJIN, EVGHENI – un ins care a dus-o bine făcând tot ce avea nevoie Putin. Este cunoscut drept „bucătarul lui Putin“, pentru că a ajuns să-l cunoască pe când conducea un restaurant în Sankt-Petersburg; firmele sale încă livrează mâncare la Kremlin şi mai multor agenţii guvernamentale.

ROLDUGHIN, SERGHEI – violoncelist şi prieten din copilărie al lui Putin, despre care acum se crede că valorează sute de milioane de lire sterline.

ROTENBERG, ARKADI ŞI BORIS – prieteni din copilărie şi colegi de antrenament la judo cu Putin, care au făcut afaceri profitabile în timpul guvernării sale.

SECIN, IGOR – şeful companiei petroliere Rosneft şi fostul adjunct al lui Putin; presa din Occident îl numeşte „Darth Vader de Rusia“, dar acolo nimeni n-ar îndrăzni să-i spună aşa.

ŞOIGU, SERGHEI – ministru al apărării din 2012 şi probabil cel mai puternic şi mai influent personaj din guvern care nu şi-a obţinut poziţia datorită prieteniei cu Putin.

SOBCEAK, ANATOLI – vechiul profesor de drept al lui Putin şi cel dintâi primar ales democratic din Sankt-Petersburg, care l-a numit adjunct.

SURKOV, VLADISLAV – fostul tehnician politic al lui Putin şi managerul din spatele falsului său sistem politic, acum şeful neoficial din sud-estul Ucrainei.

SVR – Serviciul de Informaţii Externe, principala agenţie de spionaj a Rusiei.

ZOLOTOV, VIKTOR – fostul bodyguard principal al lui Putin, acum şeful Gărzii Naţionale, un loialist dur până în măduva oaselor.

1. PUTIN E JUDOCAN, NU JUCĂTOR DE ŞAH

Zăpadă, urşi, votcă şi... şah – unul dintre clişeele acelea enervant de durabile despre Rusia şi ruşi. Gândiţi-vă la antieroii ruşi tipici din filme: există, desigur, derbedeul bătăuş, dar şi jucătorul de şah lipsit de emoţii, cu zece mişcări înaintea rivalului său. Politicienii americani par să adore această metaforă în mod special. În timpul preşedinţiei lui Barack Obama, Mike Rogers, şeful Comitetului de Informaţii de la Casa Albă, se plângea că „Putin joacă şah şi cred că noi jucăm table“. De curând, Hillary Clinton a declarat că Donald Trump „joacă dame în vreme ce Putin joacă șah tridimensional“.

Bineînţeles că nu despre şah este vorba. Tendinţa predominantă de a-l privi pe Putin ca pe o strălucită minte machiavelică vine din temerea occidentală că el ar fi în spatele a orice merge prost şi că orice eşec ar fi parte a vreunei strategii ruseşti. Alegerea lui Trump, Brexitul, ascensiunea populismului în Europa şi chiar huliganismul din fotbal au fost toate la un moment dat puse pe seama Moscovei; drept consecinţă, riscăm să-i dăm lui Putin prea multă putere. După cum vom discuta într-un capitol ulterior, o parte însemnată din spiritul aventurier internaţional al lui Putin este o cacealma, amintind cumva de un animal care în confruntarea cu un prădător se înfoaie sau îşi zburleşte blana ca să pară cât mai mare şi mai de temut. Ne-am obişnuit să nu privim dincolo de această aparenţă fioroasă.

Nu încape îndoială că Moscova adesea încearcă să manipuleze alegerile şi să adâncească diviziunile sociale din Occident, deşi – după cum vom vedea mai târziu – acţiunile sale au rareori impactul de care ne temem. Dar ideea principală este că toate acestea presupun pe termen lung un soi de plan subtil şi diavolesc ce are ca ţintă să îndrepte treptat lumea într-acolo unde-şi doreşte Putin, antieroul arhetipal din filmele cu James Bond, chiar dacă nu se ascunde într-un vulcan stins.

De fapt nu există dovezi că Putin ar juca şah, şi în orice caz nu este genul lui de joc. Şahul are reguli invariabile, e un joc transparent şi este o întrecere intelectuală în care opţiunile sunt strict limitate. Toată lumea începe cu aceleaşi piese şi toţi ştiu ce poate face un pion şi când le vine rândul să mute. Putin însă nu vrea să-şi limiteze opţiunile. Dar se pricepe la judo. Având centura neagră, şi-a tot şlefuit abilităţile de judocan de când s-a apucat de asta, în adolescenţă, iar felul în care conduce statul pare să reflecte întocmai acest lucru. Un judocan poate foarte bine să anticipeze mişcările adversarului, dar bună parte din artă constă în speculareа oricărui moment de slăbiciune şi în

utilizarea forţei adversarului în defavoarea sa. În această privinţă, în geopolitică şi judo deopotrivă, Putin este un oportunist. Intuieşte ceea ce ar putea fi o victorie, dar nu are o cale prestabilită pentru a ajunge la ea. Se bazează pe folosirea oricărui avantaj pe care-l poate găsi, mai degrabă decât pe o strategie prudentă.

Drept urmare, atât el, cât şi statul rus pe care l-a conturat sunt imprevizibili, uneori chiar purtându-se contradictoriu, mai ales în ceea ce priveşte politica externă. Multe dintre aparentele „succese“ pe termen scurt se dovedesc a fi slăbiciuni pe termen lung, nefiind nici gândite minuţios dinainte, nici urmărite îndeaproape după aceea. Dar asta ne ajută să explicăm de ce adesea nu suntem capabili să-i anticipăm mişcările lui Putin – nici el nu ştie ce urmează să facă. Este conştient că, în general şi mai ales atunci când statele îşi unesc forţele, Occidentul este mult mai puternic decât Rusia, cu un produs intern brut de douăzeci de ori mai mare, o populaţie de şase ori mai numeroasă şi o armată de peste trei ori cât cea a Rusiei. Dar Putin se aşteaptă să comitem noi o greşeală care să îi ofere o ocazie bună pentru o lovitură.

În capitolul 3 voi analiza mai în detaliu cam care ar fi obiectivele lui Putin. Deocamdată este suficient să spunem că vrea putere şi stabilitate pe plan intern şi recunoaştere în afară. Pentru a-şi atinge scopul are nevoie ca în ţară să fie linişte, ca opoziţia, de orice fel, să fie redusă la tăcere, dar şi ca economia rusească să funcţioneze, măcar după un tipar. Asta înseamnă afaceri cu Vestul, care oferă pieţe de neînlocuit pentru gaz şi petrol, precum şi investiţiile şi tehnologia necesare modernizării Rusiei. Dar tot noi suntem principalul obstacol care-l împiedică să-şi atingă ţelurile geopolitice, refuzând să-i oferim Rusiei statutul pe care-l pretinde şi intervenind când încearcă să-şi exercite dominaţia asupra vecinilor, cum s-a întâmplat în Georgia şi Ucraina. Putin îşi dă seama că Vestul, când este unit, este mai puternic decât Rusia în aproape orice domeniu, dar în acelaşi timp crede că slăbiciunea noastră constă în faptul că suntem o constelaţie de democraţii adesea cu viziuni divergente. Vrea să fim divizaţi, demoralizaţi şi neatenți până în punctul în care ori ne arătăm dispuşi să facem o înţelegere cu el, ori, mai probabil, nu mai suntem în măsură să-l provocăm.

Dar Putin nu are vreun plan genial ca să obţină toate astea. Însă, din întâmplare sau voit, i s-a ivit o cale de a profita de ambițiile şi viziunile a tot felul de indivizi, instituţii şi organizaţii, de la jurnalişti şi diplomaţi la spioni şi oameni de afaceri. După toate aparenţele, Rusia arată la fel ca orice altă ţară. Are toate instituţiile obişnuite: un guvern şi miniştri, un parlament bicameral, o constituţie, curţi de judecată şi consulate. În realitate însă lucrurile sunt foarte diferite. Predecesorul şi mentorul lui Putin, Boris Elţin, şi-a nimicit propriul parlament ca să rezolve criza constituţională şi să impună o guvernare hiperprezidenţială; Putin a mers încă şi mai departe, creând un sistem care, cel puţin la vârf, funcţionează asemenea unei curţi regale.

Instituțiile concurează unele cu altele, legăturile oficiale sunt mai puţin importante decât relaţiile personale, favoriţii pot cădea în dizgraţie, statutul şi puterea sunt date mai degrabă de serviciile prestate Kremlinului la nevoie decât de vreo identitate instituţională formală sau socială. În această „adhocraţie“, nu contează neapărat profesia sau statutul oficial de angajat la stat. La urma urmei, de când miliardarul Mihail Hodorkovski a ajuns aproape peste noapte din cel mai bogat om din Rusia un puşcăriaş (vezi capitolul 8), chiar şi aşa-numiţii oligarhi, cei mai înstăriţi oameni din Rusia, ştiu că averea lor este la cheremul statului. În schimb, adhocraţii se definesc prin loialitate, relaţia cu şeful şi ce pot face pentru el.

De exemplu, ministrul de externe Serghei Lavrov era o legendă în cercurile diplomatice, dar din 2014 a cam rămas pe margine şi nici măcar nu a fost invitat la şedinţa în care s-a luat decizia anexării Crimeii. Încă îşi ocupă locul la Ministerul de Externe, însă până şi subalternii săi loiali recunosc că acesta nu se mai numără printre membrii „cabinetului“ lui Putin şi nu mai poate decât să aplice cât de bine îi stă în putinţă politicile iniţiate de alţii. Cu o admirabilă capacitate de a se exprima duplicitar, un diplomat mi-a explicat că Lavrov „adoptase un model esenţialmente reactiv, confruntându-se cu tipul de situaţii care apar într-un context complex şi adesea neprevăzut“. Interpretez asta ca pe o recunoaştere a faptului că Lavrov nu se mai află în cercul apropiaților puterii, cuvântul lui nu mai are nici o greutate, ci mai degrabă merge în urma celor sus-puși, cu mătura în mână, curăţând mizeria pe care aceştia o lasă-n urmă.

Pe de altă parte, gândiţi-vă la cazul lui Vladislav Surkov, cândva coregraful politicii de pantomimă a Rusiei, acum, de facto, reprezentantul lui Putin în sud-estul Ucrainei. În anii 2000 el a elaborat sistemul politic actual din Rusia, cu partidul declarat putinist Rusia Unită şi cele două partide de opoziţie formală, al comuniştilor şi al liberal-democraţilor (în realitate ultranaţionalişti iliberali), care pun în scenă proteste şi instigă presa, însă susţin guvernul cu voturi importante. Ideea a fost crearea unei democraţii teatrale, dar false, care să-i mulţumească pe oameni, fără a contesta în vreun fel acapararea puterii de către Kremlin. În 2008, prim-ministrul Dmitri Medvedev i-a urmat lui Putin la preşedinție, întrucât constituţia i-a interzis acestuia din urmă candidatura pentru un al treilea mandat de patru ani. Putin a devenit prim-ministrul lui Medvedev, deşi era limpede că era doar o simplă formalitate şi că el dirija de fapt totul. Când întoarcerea previzibilă a lui Putin la preşedinţie a fost primită cu proteste majore, exact ceea ce democraţia lui Surkov ar fi trebuit să prevină, steaua i-a cam pălit. Cu toate acestea, din 2014, după ce Moscova a încurajat războiul civil în regiunea Donbas din sud-estul Ucrainei pentru a împiedica alinierea ţării la Occident, Surkov pare să fi devenit omul lui Putin acolo, deşi în mod formal zona este condusă de republicile populare nerecunoscute Doneţk şi Lugansk. Ideea este că Surkov a

fost, cu diferite ocazii, arhitectul politicii constituţionale ruseşti şi guvernatorul de facto al unei regiuni ocupate, însă asta nu s-a reflectat niciodată în titulatura sa oficială. Până în 2011 a fost şeful cancelariei lui Putin, apoi viceprim-ministru pentru modernizarea economică până în 2013, şi de atunci pur şi simplu consilier prezidenţial. Dar din multe puncte de vedere, datorită încrederii pe care i-o acordă Putin, are mai multă putere în stabilirea politicii externe decât însuşi ministrul de externe.

Dependenţa de relaţiile personale şi înțelegerile nescrise – *poniatie* în rusă; foarte interesant, acesta e un termen folosit şi în lumea interlopă – a devenit centrală pentru stilul de conducere al lui Putin. Acesta (şi din ce în ce mai mult oamenii lui) rareori oferă indicaţii directe, ci enunță obiective vagi şi sugerează ce i-ar plăcea să se întâmple. După cum s-a exprimat jurnalistul Mihail Zîgar: „N-ar zice niciodată vă rog să furaţi miliardul ăla de dolari“ sau „vă rog să-i ucideţi pe jurnaliştii ăia“. În schimb, zic: „Faceţi ce trebuie făcut. Vă ştiţi îndatoririle, vă rog să le îndepliniți“. Astfel adhocraţii devin antreprenori politici, căutând şi profitând de ocazii ca să găsească şi să pună în practică idei care cred că-i vor fi pe plac şefului, bazându-se pe aluzii şi interpretări. Dacă ai rezultate eşti răsplătit, dacă eşuezi Kremlinul se descotoroseşte de tine. Din multe puncte de vedere, în Rusia lui Putin, să prevezi astăzi ceea ce şeful va vrea mâine a devenit un talent vital.

Putin, ţarul-judocan, comandă o armată de judocani mai mici, care caută cu toții o şansă să se afirme. Gândiți-vă de pildă la RT, bine-cunoscutul canal de televiziune pentru străinătate. Amestecul ciudat de jurnalism de calitate, comentarii tendenţioase şi propagandă nocivă este unul dintre instrumentele prin care Moscova îşi transmite mesajul în lume sau, mai adesea, prin care subminează mesajele altora. După o discuție cu oameni care lucrează acolo, este limpede că, deşi Kremlinul intervine uneori şi dictează direcția oficială – de regulă în urma vreunui incident penibil semnificativ, cum ar fi doborârea unui avion de pasageri malaiezian de către rebelii ucraineni, care folosiseră rachete furnizate de Rusia –, este vorba de cele mai multe ori de un proces mult mai puţin direct. În fiecare vineri Dmitri Peskov, rigidul, dar amabilul purtător de cuvânt al lui Putin, stă de vorbă cu redactorii marilor platforme media guvernamentale și le prezintă subiectele care ar vrea să fie abordate în săptămâna următoare şi felul în care trebuie să fie prezentate. Nu dictează sau impune titluri – se aşteaptă ca ei să preia iniţiativa, iar ei se aşteaptă la acelaşi lucru de la oamenii lor. Când are loc un eveniment major, producătorii şi prezentatorii RT au libertatea să-l prezinte cum cred mai bine, aşa încât să se conformeze dorinţelor pe care îşi închipuie ei că le au şefii – şi totodată şefii şefilor. Ideile lor pot apoi să fie expuse în diferite emisiuni, fiecare sperând că va fi remarcată şi aprobată contribuția lui. Se cultivă efortul, imaginaţia, entuziasmul şi ambiţia, fără nevoia pedantă de a gestiona totul de sus.

De exemplu, a susţinut Rusia Brexitul? E cert că RT, agenţia de ştiri

omoloagă, Sputnik, şi numeroşi comentatori ruşi şi diplomaţi au făcut-o; la fel şi „fermele de troli“, unde ruşi tineri şi isteţi lucrează după scenarii atent stabilite şi postează în permanenţă comentarii pe reţelele sociale dându-se drept un oarecare Rob din Ramsgate sau Sarah din Swindon. Şi de ce să n-o facă? La urma urmei, asta pare să bifeze multe căsuţe de pe lista de dorinţe a Kremlinului, căci duce la dezbinarea Europei şi a Marii Britanii şi creează o diversiune colosală pentru anii următori. Lăsând însă la o parte discuţia despre măsura în care aceştia au influenţat cu adevărat rezultatul referendumului din Marea Britanie, este greu de spus dacă Putin sau Kremlinul au sprijinit în mod concret campania. Cu siguranţă că n-au făcut nimic s-o oprească, dar o consecinţă a acestui sistem ierarhic este că e greu de stabilit de unde a pornit o anumită inițiativă.

Contează însă de la cine a pornit? Da, contează. Dacă îl considerăm pe Putin maestrul tablei de şah a geopoliticii, îi vom atribui mai multe merite decât este cazul. Dacă oamenii cred că eşti puternic, atunci *chiar eşti* puternic. Să vă povestesc despre o conversaţie foarte frustrantă pe care am avut-o cu un jurnalist ceh în 2017, chiar înainte ca ruşii să organizeze un exerciţiu militar important numit Zapad („Vestul“), în colaborare cu aliatul Belarus. La momentul acela un val imens de isterie a lovit comunitatea de analişti occidentali, parţial creat de paranoia proprie (şi de alarmişti în căutare de atenţie mediatică), dar susţinut totodată de trollingul strategic al ruşilor. Se spunea că ar fi implicaţi mai bine de o sută de mii de soldaţi (de fapt nu erau nici jumătate), că ar fi fost de fapt un plan să ocupe Belarus şi să înlocuiască preşedintele cu o marionetă a ruşilor (nu), că ar fi fost un pretext să invadeze statele baltice (din nou, nu) şi o cale sigură pentru o invazie totală în Europa de nord (nici vorbă). La apogeul isteriei, jurnalistul ceh pe care-l menţionam mai sus a întrebat cu seriozitate ce preţ ar accepta Putin în schimbul unui tratat de pace. În primul rând, am subliniat eu, din câte ştiam nu era vorba de nici un război. În al doilea rând, l-am întrebat la ce preţ se referea. S-a apucat să-mi înşire o listă întreagă: recunoaşterea anexării Crimeii la Rusia, forţarea neutralităţii în Ucraina, retragerea forţelor NATO din statele din prima linie.

Mărturisesc că am rămas uimit: lui Putin însuşi nu i-ar fi venit să creadă ce noroc a dat peste el dacă i s-ar fi oferit vreuna dintre acele concesii, mai ales pe baza unui exerciţiu militar planificat de multă vreme şi în esenţă defensiv şi a unei filmări dramatice cu tancuri care hălăduiau pe câmpurile bieloruse. Acest jurnalist, care nu era nici idiot, nici amator, formula opinia unei minorități, însă des întâlnită prin Occident: ideea că Putin ar fi atât de periculos şi puternic încât este mai bine să-l cumperi decât să-l înfrunţi. În capitolul 6 voi oferi în mai multe detalii despre cât de greşită e această părere, dar de fiecare dată când îl descriem pe Putin drept geniul malefic din spatele a tot ceea ce merge prost contribuim de fapt la perpetuarea acestei idei. Poetul şi eseistul francez Charles Baudelaire scria cândva că cea mai mare viclenie a

diavolului este să ne convingă că nu există; poate că cea mai mare viclenie a lui Putin este de a ne convinge că el pune totul la cale.

Dacă insistăm să-l considerăm pe Putin drept un geniu strategic vom ajunge să căutăm în haos un mare plan care de fapt nu există. Dacă pare că Rusia se mişcă de colo-colo fără o direcţie clară, nu înseamnă că nu pricepem ceva mai subtil sau că nu am observat un anume tipar, ci că exact asta face. Căutăm un mare rechin alb, o maşină de ucis singuratică şi mortală, dar în timpul ăsta ne mănâncă un banc de peşti piranha, mai puţin spectaculoşi, dar ale căror mişcări sunt mult mai greu de anticipat şi respins.

În sfârşit, nu ar trebui să încercăm să anticipăm strategia rușilor raportându-ne doar pe Putin – la ticurile, tabieturile şi obsesiile sale. De fapt antreprenorii politici din Rusia sunt de toate felurile, de la afacerişti la gargaragii, hackeri sau mafioţi. În octombrie 2016, de pildă, a existat o tentativă de puci în Macedonia aparent menită s-o împiedice să intre în NATO. Au fost implicaţi ofiţeri din serviciile ruse, dar, potrivit serviciilor bulgare, prima iniţiativă a venit din partea unui aproape-oligarh rus – să-i zicem minigarh – numit Konstantin Malofeev. Malofeev, ortodox înflăcărat şi ultranaţionalist, a venit cu ideea şi a făcut valuri la Moscova până ce guvernul i-a dat undă verde. Din anumite puncte de vedere sistemul funcţionează ca economia start-up: mulţi oameni cu idei – unele bune, altele proaste, unele deja testate la scară mică şi altele care există doar în imaginaţia creatorilor lor –, și toți încearcă să stârnească interesul marelui investitor de la Kremlin. A încerca să prezici care idei vor avea succes în acest proces raportându-te doar la personalitatea lui Putin este o sarcină complet lipsită de sens.

În schimb, statul lui Putin reacţionează în general atunci când i se ivesc ocazii. Un prim-ministru britanic cheamă oamenii la un referendum privind părăsirea Uniunii Europene, oficialii din Partidul Democrat din America stau prost cu securitatea cibernetică, cetățenii din Vest încep să-şi piardă încrederea în sistemele politice din țările lor şi în elite, structurile financiare opace permit „banilor negri“ să perturbe economiile şi să corupă politicienii, reţelele de socializare întrec presa tradiţională. Nu Rusia a fost cea care a creat vreuna dintre aceste ocazii, dar a încercat în mod vădit să le exploateze. Drept urmare, noi în Occident stabilim ce ne face statul lui Putin, pe când el pur şi simplu profită de neajunsurile, promisiunile încălcate şi punctele slabe din sistemele noastre.

Aşa că, decât să căutăm strategii măreţe şi complexe, trebuie să acceptăm mai degrabă că, cel puţin pe plan extern, Putin urmăreşte de fapt strategia încurajată de Mark Zuckerberg cu Facebook – „mişcă-te rapid şi fă ravagii“. Însă, în loc de „inovaţii perturbatoare“ – ţelul celor din Silicon Valley –, Putin caută forme inovatoare de a perturba. Îşi încurajează agenţii şi adhocraţii să profite de orice ocazie, perfect conştient că unii vor eşua. Dar nu contează asta, căci însuşi actul iniţierii unui astfel de atac aduce cu sine haos şi

nesiguranță, iar când atacul reuşeşte, judocanul poate să dea lovitura de grație.

2. PUTIN A FĂCUT PARTE DIN KGB, DAR NU AŞA CUM NE ÎNCHIPUIM NOI

La finele lui 1999, Putin era prim-ministru şi curând avea să fie ales preşedinte. Participa la o petrecere în Lubianka, clădirea de secol XIX concepută pentru o companie de asigurări, dar care a dobândit sinistra reputaţie de sediu al agenţiilor succesive ale poliţiei secrete sovietice. Chiar şi astăzi, deşi birourile principale ale Serviciului Federal de Securitate (FSB), succesorul actual al KGB-ului, se află într-un bloc gri şi anonim pe partea cealaltă a străzii, serviciul încă mai foloseşte vechiul sediu din Lubianka, iar evenimentul de gală se ţinea acolo pentru a sărbători înfiinţarea Ceka, prima poliţie politică.

„Dragi tovarăşi“, a închinat Putin paharul, „vă pot înştiinţa că grupul de agenţi pe care i-aţi trimis să infiltreze guvernul şi-a îndeplinit prima parte a misiunii“. Nu glumea întru totul. Putin nu numai că fusese în KGB, celebra agenţie sovietică de securitate şi spionaj, ci fusese şi un mare susţinător al acesteia încă de la o vârstă fragedă. Dorise să se numere printre membrii ei de când era la şcoală şi s-a dus la sediul regional al KGB-ului în aşa-numitul Bolşoi-Dom – marea casă –, pe Calea Liteinîi, aproape de râul Neva, în cartierul central al Leningradului. Această clădire avea o reputaţie groaznică, fiind mai înainte biroul poliţiei secrete a lui Stalin – acolo unde presupuşii inamici ai statului erau executaţi în pivniţe inundate de sânge şi prin care trecea un şir constant de victime ce urmau să fie trimise în lagărele de muncă din Gulag. Totuşi tânărul Putin s-a dus în vizită doar ca să schimbe câteva vorbe. Nu putem decât să ne închipuim reacţia ofiţerului KGB care a discutat cu Putin şi l-a trimis să-şi facă mai întâi serviciul militar sau să termine o facultate. Ce diplomă e cea mai bună? a întrebat Putin. Oricare, i s-a răspuns, dar, după insistenţe, ofiţerul a sugerat dreptul. Şi aşa a fost: Putin a intrat la Universitatea de Stat din Leningrad, a absolvit în 1975 şi apoi s-a înscris în KGB. Avea să rămână activ şaptesprezece ani – sunt anii despre care mulţi cred că l-au format. „M-am uitat în ochii domnului Putin“, a declarat senatorul american John McCain după ce l-a întâlnit, „şi am văzut trei lucruri: un K, un G şi un B“.

Putin încă se identifică puternic cu aşa-zişii cekişti. Mulţi dintre cei mai apropiaţi aliaţi sunt veterani KGB şi păstrează relaţii apropiate cu agenţiile de securitate. Nu el a inventat zicala „nu există foşti ofiţeri KGB“, dar cu siguranţă că i se potriveşte.

Desigur că această experienţă a jucat un rol semnificativ în formarea viziunii sale asupra lumii, dar nu o explică în întregime şi trebuie să mai luam în calcul şi alte experienţe esenţiale pentru a-l înţelege. Putin a avut o copilărie dură în Leningrad, unde a locuit într-o singură cameră dintr-un apartament aglomerat împărţit cu alţii, fără baie şi apă caldă. Tânărul Vladimir s-a apucat de judo şi sambo, o artă marţială militară sovietică, încercând poate să se protejeze sau să-şi găsească o comunitate. Lecţiile timpurii de pe stradă şi din ring l-au marcat cu siguranţă, insuflându-i convingerea că încrederea în sine şi determinarea pot compensa lipsa de putere şi avere. Într-un interviu la televiziune din 2018, de exemplu, Putin a făcut o paralelă între geopolitică şi artele marţiale: încercând să explice cum ar putea Rusia să exercite mai multă autoritate decât anticipează Occidentul, a afirmat că luptătorii care au succes nu sunt doar mai puternici, iar cei învinşi – mai slabi, ci şi că „le lipseşte ceva, ori voinţa sau răbdarea, ori implicarea sau curajul. Ceva nu e de ajuns. Ceva le lipseşte“. Prietenii din copilărie, pe care şi i-a făcut atunci, precum fraţii miliardari Rotenberg (cu care s-a şi antrenat) şi violoncelistul Serghei Roldughin, încă sunt importanţi pentru el. Poate că – dacă privim lucrurile din unghiul celei mai superficiale psihologii populare – copilăria sa marginală şi nesigură a contribuit la dorinţa lui ulterioară de a se asigura că e protejat, că are un trai confortabil şi că nimeni nu poate avea putere asupra lui.

După timpul petrecut în KGB, a urmat anarhia anilor 1990, când noua Rusie părea să se cufunde în haos şi nimeni nu ştia dacă urma să primească salariul în ziua următoare şi, dacă da, ce ar putea cumpăra cu el. Toate vechile valori dispăruseră acum şi erau complet lipsite de însemnătate, iar singurele valori noi păreau a fi să profiţi de orice şansă şi să faci un ban cât de repede cu putinţă. Acestea erau vremurile în care Putin a început să lucreze în biroul primarului din Sankt-Petersburg – oraşul său natal, ce tocmai îşi redobândise numele prerevoluţionar. Până să se mute la Moscova, a reuşit să avanseze la funcţia de viceprimar. În capitală a fost promovat rapid, de la director adjunct al Direcţiei pentru Administrarea Proprietăţilor Prezidenţiale (1996–1997) la director adjunct şi apoi prim-director adjunct al Administraţiei Prezidenţiale (1997–1998), şef al FSB (1998–1999) şi prim-ministru (1999). Dacă înainte să intre în KGB Putin era doar un tânăr fără rădăcini şi lipsit de experienţă ce căuta un grup căruia să i se alăture, după aceea a ajuns să facă parte din cercul de privilegiaţi care profitau la maximum de orice ocazie pe care acele timpuri tulburi o scoteau în cale, cum este aşa-zisa Cooperativă Ozero („Lacul“), despre care voi discuta în capitolul 4.

Aceste experienţe şi-au lăsat amprenta asupra lui Putin la fel de mult ca timpul petrecut în KGB. Este totuşi interesant să ne întrebăm în ce măsură, înainte şi după activitatea din KGB, a urmărit şi a idolatrizat o imagine mai degrabă fantastică decât reală despre spioni. În autobiografia sa el recunoaşte

că, până să se alăture KGB-ului, imaginea pe care o avea despre serviciul secret era conturată din povești de spionaj din filme și emisiuni de televiziune. Atracția consta mai puțin în măiestria sau natura misiunii cât în sentimentul că un spion e un om care contează. După cum a mărturisit el însuși, „cel mai tare m-a uimit modul în care o forță măruntă, o singură persoană poate înfăptui ceva ce o armată întreagă nu izbutește să facă. Un singur ofițer de informații avea puterea să influențeze destinele a mii de oameni. Cel puțin așa vedeam eu lucrurile“.

S-ar putea crede că acest gând, că un ofițer de informații poate decide destinele a mii de oameni, a fost cel care i-a dat unui copil amărât, crescut într-o zonă sumbră din Leningrad, o idee despre cum să dobândească putere și sentimentul că e important. Până la urmă însă, deși a devenit între timp stăpânul spionilor, cariera lui în KGB a contat probabil mai puțin decât ar fi vrut el.

La urma urmei, nici ofițerii KGB nu sunt toți la fel. În pofida mitologiei atent țesute în jurul său, Putin nu a fost niciodată vreun James Bond sovietic. Mai întâi s-a ocupat de contraspionaj, iar în 1985, în parte datorită bunelor cunoștințe de germană, a fost trimis la Dresda, în Germania de Est. În acest moment s-a transferat la Direcția Generală I a KGB-ului, divizia de spionaj extern, deși nu a părăsit niciodată RDG și se pare că activitatea lui consta mai ales din întocmit rapoarte și adunat informații cu privire la cetățenii sovietici și est-germani care călătoreau în afară. Scria rapoarte pe care le citeau alții, bea la greu bere germană (el însuși recunoaște că se îngrășase douăzeci de kilograme atunci), a strâns bani să-și ia mașină și în general ducea o viață confortabilă. Cariera lui nu a fost strălucită, și când Viktor Kriucikov, care fusese șeful Direcției Generale I la acea vreme, a fost întrebat despre Putin, a trebuit să admită că nu auzise niciodată de el.

Drept urmare a acelei detașări, Putin a pierdut entuziasmul reformist al Uniunii Sovietice de la finele anilor 1980, când Mihail Gorbaciov a început să înlăture consecințele deceniilor de represiune și stagnare. În schimb a trăit experiența prăbușirii în jurul său a odinioară disciplinatei Republici Democrate Germane, întrucât Moscova în principiu le-a permis germanilor să-și urmeze calea proprie. În timp ce mulțimi de oameni le asaltau birourile, ofițerii KGB ardeau teancuri de documente și solicitau protecție din partea garnizoanei sovietice locale, dar cekiștilor li s-a spus să nu facă nimic fără ordin de la Moscova, iar „Moscova tăcea“.

Pentru Putin, lecția nu părea să fie aceea că toate imperiile se prăbușesc și că cele mai sângeroase se prăbușesc și mai de sus; nici măcar că sistemul sovietic se dovedise de nereformat. Ci mai degrabă că adevărata problemă a URSS era, după spusele lui, că „avea o boală mortală fără leac – o paralizie a puterii“. Ca președinte, urma să-și dovedească ambiția de a demonstra că statul își poate păstra atât puterea, cât și voința de se folosi de ea. Putin are

ceva din măiestria ofiţerului de securitate bine pregătit, mai ales când vine vorba de identificarea şi exploatarea vulnerabilităţilor celorlalţi, dar experienţele lui vin din KGB-ul târziu, acela condus nu de idealurile marxist-leniniste, ci de egoismul corupt. Nu a fost martor la partea pozitivă a programului de reformă al lui Gorbaciov, perestroika, ci doar la rezultatele cataclismice, pe care în nici un caz nu-şi mai doreşte să le vadă repetate.

Putin era un tip mediocru la serviciu, aşa că, deşi probabil îi consideră pe succesorii KGB-ului drept aliaţii şi susţinătorii lui fireşti, există şi un element de „aspiraţie“ în relaţia dintre ei. De exemplu, a pus umărul la un adevărat cult al personalităţii în jurul lui Iuri Andropov, şeful KGB-ului în perioada 1967–1982 şi secretar general al Partidului Comunist timp de cincisprezece luni în 1982–1984, până la moartea acestuia de insuficienţă renală. În 1999, Putin a pus flori pe mormântul lui Andropov, marcând optzeci şi cinci de ani de la naşterea sa, iar un an mai târziu a montat o placă comemorativă pe clădirea unde a locuit. În 2004 chiar a avut grijă să i se ridice o statuie în Sankt-Petersburg. A invocat în mai multe rânduri amintirea lui Andropov, minte strălucită şi patriot neclintit, şi a încurajat un adevărat val de articole și cărți despre viaţa şi epoca sa.

Ca o ironie, mă îndoiesc că Andropov ar fi fost la fel de devotat față de Putin. Era un personaj complex şi în nici un caz un sentimental milos – îi trimitea pe disidenţi în spitale psihiatrice și a condus înăbuşirea atât a revoltei maghiare din 1956, cât şi a Primăverii de la Praga din Cehoslovacia, în 1968 –, însă era totodată un ascet realist. Lui Putin îi place să pretindă că e dur faţă de corupţie, dar în realitate corupția a devenit elementul central al întregului său stil de guvernare, aşa cum voi arăta în capitolul 4. Trăieşte în confort opulent, are palate în împrejurimile Moscovei și la Marea Neagră, şi se antrenează într-un trening de 2.500 de lire sterline. Andropov, dimpotrivă, ducea o viaţă austeră, păstrându-şi apartamentul chiar şi după ce a avansat în sistem; potrivit unui documentar realizat de o televiziune rusească, avea „un singur costum, un palton, iar copiii şi nepoţii săi mergeau cu metroul“. A condus şi o campanie sângeroasă împotriva corupţiei, în care cincisprezece miniştri au fost daţi afară, iar profitorii şi delapidatorii au fost judecaţi şi împuşcaţi. Deşi era un marxist-leninist pur și dur, în mod repetat și-a dovedit reticența de a înghiţi necondiţionat propaganda şi de a se mulţumi cu minciunile reconfortante cu care subalternii îşi hrăneau şefii. Cu toate că era un excepţional lider al KGB-ului, a intrat în serviciu din afară, de pe băncile partidului, care urmărea să îmblânzească și să modernizeze brutala maşină de ucis pe care sovieticii o moşteniseră de la Stalin. Nu s-a lăsat niciodată dresat, iar experienţa sa însemna că ştia cum vor încerca oamenii lui să-l manipuleze prin ceea ce-i spuneau, chiar şi atunci când credeau că o fac în interesul său.

Putin, în schimb, pare a fi atât politic, cât şi psihologic dependent de spionii săi, chiar dacă nu a reuşit niciodată să dobândească acea cunoaştere

din interior necesară pentru a înţelege cum funcționează aceștia (şi când nu funcționează). Rusia a avut numeroase servicii secrete şi de securitate, dintre care patru sunt cele mai semnificative. FSB-ul, un serviciu intern de contraspionaj al cărui scop vădit este nimicirea adversarilor politici; este succesorul cel mai apropiat al KGB-ului. Deşi corupţia pare o constantă în viaţa statală din Rusia, FSB-ul are o reputaţie cât se poate de proastă în această privinţă, pentru că este practic scutit de orice răspundere legală. Putin a condus FSB-ul în 1998–1999 şi încă îl tratează cu maximă îngăduinţă. SVR, Serviciul de Informaţii Externe, este esențialmente Direcția Generală I a KGB-ului; are un alt acronim acum, dar îi revine acelaşi rol şi are chiar şi acelaşi sediu, la Iasenovo, în sudul Moscovei. SVR este specializat în spionaj, infiltrând în afară agenți sub acoperire şi recrutând agenţi străini. GRU, sau Direcţia Principală de Securitate, este un serviciu militar; concret este doar GU, Direcția Principală, din 2010, dar toată lumea din Moscova încă îi spune „GRU“, şi Putin a propus revenirea la vechiul nume. GRU este un serviciu mult mai entuziast, ocupându-se de toate – de la recrutare de spioni și spargere de computere până la controlarea forţelor speciale rusești, Spetsnaz. În sfârşit, avem Serviciul Federal de Protecţie, FSO, garda pretoriană a lui Putin, din care fac parte nu doar gărzile de corp, îmbrăcate în costume închise la culoare şi cu ochelari de soare, ci şi puşcaşii care defilează în garda de la Kremlin.

La fel ca orice alt al aspect al adhocraţiei, oricare le-ar fi rolurile oficiale, în practică activităţile acestor agenţii se suprapun. Poliţia politică din FSB are misiuni în afară, SVR înfiinţează unităţi de comando; GRU se ocupă cu spionajul politic şi FSO intervine peste toți. Rezultatul, cel puţin în teorie, este că toți sunt încurajați să fie agresivi şi creativi, întrucât se întrec pentru a obţine aprecierea lui Putin. Asta ar trebui să-l ajute să-i şi controleze, manevrându-i pe unii împotriva celorlalţi şi determinându-i să-şi verifice informaţiile de două ori.

Desigur că lucrurile nu stau întotdeauna așa. Ca mulți alţi lideri autoritari, Putin a devenit cu timpul din ce în ce mai puţin dornic să asculte alte păreri. După cum mi-a zis un fost spion rus, serviciile secrete au învățat că „la masa ţarului nu vii cu veşti proaste“. La fel ca orice altceva controlat de Putin, politica din jurul spionajului este o întrecere pe viaţă şi pe moarte. În 2003, Agenţia Federală de Comunicaţii şi Informaţii guvernamentale (FAPSI), serviciul electronic intervenţionist rus comparabil cu GCHQ din Marea Britanie sau NSA din Statele Unite, a fost devorată de rivali, divizată între FSB, FSO și GRU. Aşadar, toți se întrec în a-i spune lui Putin ce vrea să audă, toți vor să-i flateze prejudecăţile şi să-l asigure că totul merge bine. Oficialii cu care am vorbit la Ministerul de Externe rus, de exemplu, recunosc posomorâți că Putin se încrede mai degrabă în părerile celor din FSB referitoare la politica externă decât în ale lor. Asta este ca și cum prim-

ministrul britanic ar întreba MI5 despre ultimele ştiri din Germania.

Putin îşi începe de regulă ziua după-amiaza devreme (se culcă târziu şi se scoală târziu) cu o triadă de rapoarte în mape de piele: raportul FSB despre chestiunile interne, cel SVR despre ce se întâmplă în lume și cel FSO despre ce se petrece cu elitele ruseşti. Cu alte cuvinte, prima și principala tranşă de informații a zilei vine de la spionii săi. În plus, se iscă un cerc vicios de afirmaţii bizare şi teorii ale conspiraţiei, pe măsură ce serviciile se întrec tot mai mult în a capta atenția șefului cu declarații din ce în ce mai picante. Când Putin pretinde că Occidentul încearcă să-l submineze, că Ucraina e condusă de neonazişti sau că o conspiraţie secretă a *deep state*[3] domină Washingtonul, este oare opinia lui, sau de fapt repetă absurdităţile auzite la şedinţele cu serviciile, care se străduiesc din răsputeri să-l încânte mai degrabă decât să-l informeze?

Putin încă este un fan al poveștilor cu spioni, n-are multă muncă de teren în spate şi experienţa lui managerială e limitată. Dar îi plac spionii, are încredere în ei şi îi ascultă. În același timp, fără să vrea, este regele Lear pentru cele două fiice ambiţioase care-și împart regatul în funcție de cât de bine îl flatează. Aşa că asta se petrece – regele e flatat. În vreme ce Putin controlează serviciile secrete, cât de mult îl controlează ele pe el sau cel puţin îl influenţează, prin viziunea asupra lumii pe care i-o prezintă?

Notă

3. *Deep state* este un concept care provine din realităţile politice ale Turciei moderne (*derin devlet*); a fost impus în discursul ultimilor ani de oameni politici precum Recep Tayyip Erdoğan sau Donald Trump, cu sensuri oarecum diferite. La noi a fost echivalat într-o anumită măsură prin sintagma „stat paralel“ (n. tr.).

3. PUTIN NU VREA SĂ READUCĂ LA VIAȚĂ URSS, ŞI DE FAPT NICI ŢARISMUL

Mai demult, în 2007, stăteam de vorbă la un pahar cu un spion rus pensionat, colonel în KGB, care alesese să părăsească serviciul în 1991. După câţiva ani în ceea ce descria vag drept „spionaj corporatist“ – profitabil de altfel, căci mă îndoiesc că pensia i-ar fi permis să-şi cumpere câte un BMW nou seria 7 o dată la câţiva ani –, s-a pensionat ca să citească cărți despre cel de-al Doilea Război Mondial, să aibă grijă de nepoți și să prevestească periodic războiul care va pune capăt tuturor războaielor. De curând, Putin ţinuse un discurs la München care-l făcuse pe colonel să radieze de o bucurie apocaliptică.

Discursul era, din multe puncte de vedere, începutul unui nou şi mai degrabă periculos capitol în politica globală. Când Putin a venit prima dată la putere, în 2000, vorbea limba naţionalismului dur, dar în realitate era incredibil de pragmatic. Nu era un susţinător al democraţiei occidentale, însă credea cu adevărat că cel mai bun viitor al Rusiei depindea de dezvoltarea unui soi de relaţie pozitivă funcţională cu Vestul. Atentatele din 9/11 asupra SUA i-au dat ocazia perfectă de a construi o relaţie ce pornea de la o chestiune asupra căreia exista un real interes comun: a fost primul lider mondial care l-a contactat pe George Bush ca să-şi exprime condoleanţele după atacuri, gest urmat de susţinere concretă sub diferite forme – de la schimbul de informaţii la permisiunea ca forţele aliate trimise în Afghanistan să se aprovizioneze din Rusia.

Însă ideile de cooperare ale lui Putin s-au dovedit a fi neconforme cu cele ale Vestului. S-a aşteptat ca Occidentul să fie la fel de înţelegător faţă de războiul brutal împotriva separatiştilor ceceni şi s-a înfuriat când a primit critici pentru încălcări ale drepturilor omului (când forţele sale au nimicit oraşe şi au arestat civili). Când şapte naţiuni central-europene, inclusiv cele trei state baltice odinioară parte din URSS, au devenit membre NATO în 2004, Putin a considerat asta o violare directă a înţelegerilor (lucru negat de NATO) şi o expansiune spre est a alianţei militare antiruseşti. Tensiunea şi neînţelegerile s-au tot adunat şi au răbufnit în discursul de la München. A criticat SUA pentru încercarea de a crea o lume „unipolară“ aflată sub dominaţia sa, acuzând-o de „o folosire excesivă şi aproape de neoprit a forţei… care împinge lumea spre o prăpastie cu conflicte permanente“.

Erau cuvinte dure, un adevărat strigăt de furie, frustrare și deziluzie amară, care însă îi gâdilau urechile prietenului meu colonel KGB-ist. „Ţine

minte ce-ţi spun“, a chicotit el turnându-şi încă un pahar de coniac armenesc, „în mai puţin de trei ani va fi război. Va fi război“. De ce? Pentru că Putin vrea să extindă graniţele Rusiei? „A, nu“, a răspuns el, surprins de paranoia mea occidentală. „Pentru că ne veţi fi invadat.“ Ne e atât de uşor să constatăm agresivitatea vădită a Rusiei lui Putin, fără să ţinem cont însă de nesiguranţele profunde în care îşi are rădăcinile.

Putin nu face nimic să îmbunătățească situaţia. Dacă eşti stăpânul de necontestat al ţării, s-ar cuveni să fii mai cumpătat în declarații, mai ales în privința celor care pot confirma cele mai mari temeri ale celorlalţi legate de tine. Într-un discurs de la Kremlin din 2005, Putin a afirmat că „prăbuşirea Uniunii Sovietice a fost marea catastrofă geopolitică a secolului“. Să trecem peste faptul că se referea la situația dificilă a etnicilor ruşi rămaşi dintr-odată în afara graniţelor naţionale şi la modul în care „epidemia dezintegrării a afectat Rusia însăși“. Să trecem peste faptul că în același an a declarat că „cei care nu regretă prăbuşirea Uniunii Sovietice nu au inimă, iar cei care o regretă nu au minte“. Nici unul dintre aceste contexte nu e luat în seamă, iar afirmația inițială despre „catastrofa geopolitică“ a fost citată de nenumărate ori drept dovadă că Putin tânjeşte după epoca de aur sovietică și că dorește să readucă la viață URSS.

Sigur că Putin este *homo sovieticus*, este o creație a timpurilor sovietice. A crescut în Leningrad pe vremea când oraşul era în ruine în urma defensivei disperate împotriva invadatorilor naziști într-un război pe care partidul și-l asumase drept parte a propriei mitologii de legitimare. La şcoală a studiat istoria extrem de politizată impusă de regim, potrivit căreia Occidentul invidios și în mod inevitabil ostil era o amenințare permanentă. Ca să poată absolvi Universitatea de Stat din Leningrad a trebuit să intre în Partidul Comunist – era o condiție necesară, cu atât mai mult cu cât tânărul Putin nutrea deja ambiția de a deveni cekist. Însă el nu e comunist în sensul ideologic al cuvântului, nici măcar după standardele cinice şi corupte ale epocii sovietice târzii, când majoritatea elitei partinice pur și simplu îşi înfăşura interesele proprii într-un steag roşu. Lui Putin pare să-i fie dor mai degrabă de ordinea din acele timpuri şi regretă probabil faptul că Uniunea Sovietică și-a pierdut statutul de putere de necontestat. Amintiți-vă cum s-a înfuriat în 2014 când Barack Obama a numit Rusia o „putere regională“ și i-a replicat președintelui american că e „lipsit de respect“. Este limpede că respectul are un rol central în viziunea lui Putin cu privire la viitorul ţării.

Putin s-a angajat să refacă atât autoritatea centrală a statului, cât şi statutul de mare putere al Rusiei, dar nu face asta ca pe un simplu exerciţiu de arheologie geopolitică: redescoperirea şi restaurarea gloriei străvechi. Îşi dorește mai degrabă o imagine nouă. Refacerea vechii URSS nu ar însemna doar izbucnirea unui război cu NATO din pricina readucerii în schemă a problematicelor state baltice, ci și asumarea responsabilităţii pentru cinci ţări

central-asiatice corupte și instabile. Nu există nici o dovadă că Putin – nemaivorbind de poporul rus însuși – ar avea vreun interes să facă asta. Chiar și în Ucraina, o țară mult mai apropiată de inima Moscovei, dacă ar fi vrut să anexeze regiunea Donbas – unde etnicii ruși sunt majoritari –, ar fi făcut-o în 2014. Când a devenit evident că asta nu se va întâmpla, Putin i-a dezamăgit și înfuriat pe mulți naţionalişti ruşi care-l priveau drept eroul lor.

Dacă nu vrea să refacă graniţele URSS, atunci ce vrea? Ca indiciu, priviţi strălucitoarea expoziţie *Rusia, istoria mea* de la VDNkh, la Moscova, expoziţia „realizărilor economiei naţionale“. VDNkh a fost ridicat în epoca sovietică – un ditamai parcul tematic dedicat stalinismului, cu pavilioane uriașe unde să fie expuse succesele mitice ale cincinalului. După 1991, a decăzut la fel ca și restul Rusiei. Pavilioanele au fost fie închise, fie preschimbate în piețe, unde comercianți dubioşi făceau un fel de troc cu mărfuri dubioase: blănuri false, țigări contrafăcute și electronice chinezești de contrabandă. Sub Putin locul a renăscut; apa curge din nou din fântâna strălucitoare a Prieteniei Națiunilor, iar Pavilionul Cosmosului găzduiește acum naveta spațială sovietică *Buran*. Și asta nu e tot. Nu numai că a fost readus la viață tot ce era acolo; guvernul a aranjat și o nouă expoziție multimedia gigantică, *Rusia, istoria mea*. Are trei secțiuni principale: una dedicată perioadei medievale, când țara a fost condusă de dinastia lui Rurik; una despre era țarilor Romanov și una referitoare la perioada 1917–1945, de la Revoluția Bolșevică până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial – sau, după cum e menționat în expoziție, „de la Marea Revoluție la Marea Victorie“.

Expoziția este modernă, distractivă și fără subtilități și concluzii grave care să tulbure cheful vizitatorilor. Este istorie într-un parc tematic, ca o tură într-un carusel, cu urcări și coborâri înspăimântătoare de-a lungul unei traiectorii aprobate de guvernul care prezintă Rusia drept o țară puternică și sigură atunci când este unită și condusă de o mână fermă. Nu contează dacă e vorba despre secolul al XIII-lea, când, conform expoziției, principatele rusești au fost cucerite de mongoli fiindcă erau dezbinate („Atomizare!“ declamă un titlu deasupra unei hărți strălucitoare a diferitelor principate), sau despre al Doilea Război Mondial („Marele Război Patriotic“, în termenii ruși), când tirania ucigașă a lui Stalin este prezentată ca o tristă necesitate pentru dobândirea victoriei. Sau despre mareșalul Jukov, omul care a împărțit Berlinul în două în 1945, sau despre prinţul Mihail Kutuzov, care a respins invazia lui Napoleon în Rusia în 1812 – oricare ar fi subiectul, este vorba despre bărbați puternici (și câteva femei) care iau decizii dure și schimbă lumea, indiferent dacă poartă steaua roșie sau culorile țariste.

Aceasta este esența viziunii lui Putin. În discursul său despre starea Federației din 2012, a spus că „pentru a reînvia conștiința națională, trebuie să facem legătura între epocile istorice și să înțelegem un adevăr simplu – acela

că Rusia nu a apărut în 1917, nici măcar în 1991… Avem o istorie comună şi continuă care se întinde pe o mie de ani, şi trebuie să ne bazăm pe ea pentru a ne găsi puterea lăuntrică şi scopul în dezvoltarea noastră naţională“. Putin vrea să aleagă cu grijă bucăţile de istorie care se potrivesc în povestea sa despre o Rusie lovită fără încetare şi umilită de străini, dar puternică atunci când se uneşte – aşa că include, de exemplu, victoria sovietică din 1945, dar comunismul nu. Istoria Rusiei este presărată cu trupurile imperiilor defuncte şi ale eroilor dispăruţi; la fel ca doctorul Frankenstein, Putin vrea să creeze ceva nou din bucăţile pe care le adună de la acele cadavre.

Dar există şi o faţetă periculoasă a acestui amestec de istorie rusă: preocuparea pentru nesiguranţa ţării. Ca stat aflat la răscrucea de drumuri dintre Europa şi Asia, Rusia a căzut întotdeauna pradă expansiunii imperiilor din diverse epoci, de la invadatorii vikingi din secolul al IX-lea până la mongoli în secolul al XIII-lea, suedezi în secolul al XVIII-lea, francezi în secolul al XIX-lea şi germani în secolul XX – cât despre secolul XXI, mulţi se tem de chinezi. De asemenea, a fost adesea victima puterii economice sau tehnologice mai mari a altor naţiuni – în Războiul Crimeii din 1853–1856, de pildă, puştile britanice erau mult mai puternice decât tunurile ruseşti. Prăbuşirea Uniunii Sovietice a fost punctul culminant al unei perioade de decădere economică lentă şi dureroasă, provocată în mare măsură de presiunea cheltuielilor excesive de apărare, pe măsură ce sovieticii încercau să ţină pasul cu Occidentul. Nu a fost vorba doar de o sumă prea mare alocată apărării statului, ci şi de faptul că aceste cheltuieli au afectat întreaga economie planificată centralizat. Cea mai răspândită cauză a incendiilor domestice la începutul anilor 1980 era explozia televizoarelor, de exemplu, întrucât instituţiile de apărare ajunseseră să folosească cele mai bune ecrane cu tuburi catodice, lăsându-le pe cele necorespunzătoare televizoarelor civililor.

De fapt, Uniunea Sovietică a pierdut un război, unul politic, economic şi social. Gorbaciov încercase să reformeze Partidul Comunist, dar partidul era prea închistat, corupt şi conservator ca să poată fi schimbat. Mânia publicului s-a intensificat pe măsură ce situaţia economică s-a agravat, iar mişcările naţionaliste au căutat să scoată republicile dintr-o „uniune“ care arătase dintotdeauna mai degrabă a imperiu. În ziua de Crăciun a anului 1991, Gorbaciov a demisionat din funcţia de preşedinte al sovietelor, iar Moscova a devenit, dintr-o capitală a unui imperiu, centrul uneia dintre cele cincisprezece republici. Nu se poate sublinia îndeajuns impactul şocant al anilor ’90 asupra Rusiei – un deceniu în care rubla s-a prăbuşit, pensiile şi salariile erau atât de mici, încât oamenii nu puteau cumpăra mai nimic, iar pensionarii stăteau deseori la intrarea în staţiile de metrou încercând cu disperare să vândă orice mai aveau prin case doar ca să supravieţuiască încă o săptămână, în timp ce

Mercedesurile și BMW-urile noilor îmbogățiți treceau în trombă pe lângă ei. Schemele de privatizare au transferat pur și simplu bunurile publice în mâinile câtorva oameni corupți din interiorul sistemului și ale afaceriştilor fără scrupule, iar Moscova nu părea să mai dețină controlul.

Este poate lesne de înţeles că șocul în fața a ceea ce se petrecuse s-a transformat în dorința rușilor de a găsi un vinovat, cineva care le făcuse rău. Punctul de vedere cel mai radical este că Occidentul nu numai că a forțat în mod deliberat Uniunea Sovietică într-o cursă a înarmărilor pe care nu și-o putea permite, ci și că economiștii de la Harvard și consilierii de la Fondul Monetar Internațional au încurajat cu bună știință jefuirea țării, o acuzație nu întru totul lipsită de adevăr. Chiar și cei mai moderați dintre ruși observă faptul că țara lor nu a fost luată în serios în acel deceniu, când a fost tratată mai degrabă ca o problemă. După cum a spus amicul meu fost colonel KGB: „De îndată ce am dat jos steagul roșu și l-am ridicat pe cel alb, de îndată ce au știut că suntem înfrânţi, și-au pierdut interesul“.

Şi-au pierdut interesul. Este izbitoare măsura în care ambițiile externe ale lui Putin sunt motivate psihologic, decurgând din ideile lui despre putere și respect. El pare să fie convins că Occidentul încearcă să țină Rusia sub papuc. În 2011 afirma: „Uneori am impresia că America nu are nevoie de aliați, are nevoie de vasali“. Problema este că, atunci când e privită de la ferestrele înguste ale Kremlinului, și mai ales atunci când e filtrată prin analize înțesate de teorii conspiraționiste, pe care mizează adesea cei din cercul lui Putin, lumea poate părea foarte ostilă. Apar revolte în Orientul Mijlociu și în alte state postsovietice? În mod clar nu e vorba de proteste împotriva conducătorilor corupți, ineficienți și care nu mișcă un deget, ci comploturi ale CIA, care dorește să doboare regimurile prietene Moscovei. A apărut o nouă generație de tineri ruși de clasă mijlocie neimpresionați de ceea ce poate oferi Putin și dispuși să protesteze? Evident, un alt exemplu de occidentalizare subversivă și armată. Din punctul de vedere al lui Putin, declinul valorilor culturale specifice ale Rusiei și al unicității ei civilizaționale îi afectează totodată locul în lume, deoarece „fără istorie, fără cultură, fără mentalitate, nimic nu funcționează. Acestea sunt elementele care încheagă întregul. Toate aceste elemente creează o țară, îi asigură coeziunea și îi stabilesc poziția pe arena internațională“.

Acest sentiment de vulnerabilitate militară, politică, economică și culturală este larg răspândit și există oameni care privesc lucrurile în termeni chiar mai radicali decât Putin. Când, de exemplu, Nikolai Patruşev, secretar al Consiliului de Securitate, unul dintre cei mai apropiați aliați ai lui Putin și un fel de consilier în probleme de securitate națională, afirmă deschis că știe cu certitudine că Statelor Unite „le-ar plăcea foarte mult ca Rusia să nu mai existe deloc ca țară“, la ce ne putem aștepta? Spusele prietenului meu colonel că Occidentul abia așteaptă șansa să invadeze Rusia nu sunt doar banalele

temeri ale unui militar bătrân, ci reflectă o îngrijorare reală, care, oricât de perversă și paranoică am considera-o, continuă să influențeze planificarea militară și discuțiile politice de la Moscova.

Pierderea unui imperiu și, odată cu el, a statutului de mare putere este greu de gestionat – s-ar putea spune că nici Marea Britanie și Franța încă nu s-au împăcat cu acest lucru, după mai bine de cincizeci de ani. Putin nu vrea să dea pur și simplu ceasul înapoi la zilele gloriei trecute, fie țariste, fie sovietice. În schimb, el se împotrivește noului statut al Rusiei în lume. La urma urmei, vorbim de o țară cu o populație în scădere și o economie de dimensiunea Spaniei, care în mare măsură depinde de petrol și gaze. În ciuda faptului că are programatori și designeri inovatori și creativi, suferă de probleme de adaptare la era informațională. Deține arme nucleare și o armată numeroasă, dar abia dacă și le poate permite, o treime din bugetul federal fiind cheltuit pentru securitate, în sensul larg al termenului. Are, de asemenea, un *soft power* izbitor de redus – există în lume oameni politici care visează să fie ca Putin, dar nu multe țări vor să fie ca Rusia. După orice criterii obiective, Rusia nu este o mare putere. Dar Putin este convins că Rusia contează, mai mult decât reiese din orice înșiruire a punctelor sale relativ tari și a punctelor cu siguranță slabe.

Totodată, Putin – care citește multă istorie, se știe – are o imagine despre ce înseamnă să fii o mare putere globală care este mai degrabă înrădăcinată în secolul al XIX-lea decât în secolul XXI: el crede că fiecare mare putere are o sferă de influență, state-tampon și bijuterii ale coroanei. De exemplu, când Putin a pedepsit Ucraina și Georgia pentru îndrăzneala de a încerca să se apropie de Occident, a făcut-o mai puțin din motive practice și mai mult pentru că nu putea suporta ideea de a le „pierde“. În al doilea rând, în opinia lui o mare putere trebuie să aibă un cuvânt de spus în toate problemele globale de însemnătate – nu neapărat din pricina unor interese, ci mai degrabă pentru că asta reprezintă un simbol al statutului pe care-l are. Și nu în ultimul rând, Putin crede că o mare putere e mai presus de reguli și n-ar trebui să se considere constrânsă de legile și normele internaționale.

Iată un vis de opioman, mai ales pentru o țară care este o mare putere doar în propria imaginație, dar în multe privințe asta e ideea: politica și puterea sunt chestiuni de percepție. Purtându-se de parcă Rusia ar fi o mare putere, Putin speră să convingă pe toată lumea fie că acest lucru este adevărat, fie cel puțin că nu merită să se agite să conteste ideea și că ar trebui să nu mai încerce să „tragă Rusia în jos“. La cei 1,70 metri ai săi, Putin are o înălțime sub medie, dar, cu personalitatea sa de individ dur, face tot ce poate ca să proiecteze o imagine ieșită din comun. Așa cum voi discuta în capitolul 6, personajul pe care l-a creat este exact așa: de o teatralitate voită; același lucru este valabil și pentru o mare parte a politicii sale externe. El încearcă să ne facă să-l respectăm, să tratăm Rusia ca și cum ar fi încă o putere mondială

importantă, ca și cum ar fi mult mai înaltă de 1,70 metri. În numele acestei politici defensive, el se folosește, fără îndoială, de tactici agresive, dar asta nu înseamnă începutul renașterii sovietice și nici țariste – este un strigăt furios și disperat în gol, o ultimă tentativă de a nega istoria, de a pretinde că epoca superputerii ruse nu s-a încheiat.

4. PENTRU PUTIN BANII SUNT UN MIJLOC, NU UN SCOP

Potrivit lui Bill Browder, un antreprenor de origine americană care a câștigat o grămadă de bani în Rusia, iar după ce a ajuns la cuţite cu cine nu trebuia a pierdut o marte parte din ei, averea totală netă a lui Putin este de aproximativ 200 de miliarde de dolari (156 de miliarde de lire sterline), cam cât au Jeff Bezos de la Amazon și Bill Gates de la Microsoft la un loc. Este Putin cu adevărat cel mai bogat om din lume? Cei care ar ști răspunsul nu sunt genul de oameni care să stea de vorbă cu mine, dar este o întrebare pe care am adresat-o mai multora – de la analiști occidentali ai serviciilor la jurnaliști ruși. Poate că cel mai bun răspuns mi-a fost dat de un fost polițist fiscal care lucra atunci într-un post destul de înalt la Rosfinmonitoring, Serviciul Federal de Monitorizare Financiară din Rusia. La început a părut iritat de întrebarea mea, atât de firească pentru un străin ignorant, dar apoi a izbucnit în râs: „Ascultă, nu înțelegi. Nu mai suntem în anii ’90. Putin nu vrea bani – banii îl vor pe el. Probabil că nici nu știe câți are și unde sunt – și de ce-ar trebui să ştie? El doar…“ Căuta o metaforă potrivită, era evident. „Se scaldă în ei“, a conchis polițistul zâmbind.

Putin este în mod incontestabil bogat, mult mai bogat decât recunoaște că ar fi. Înaintea alegerilor din 2018, a depus o declarație de avere în care a menționat că a câștigat 38,5 milioane de ruble (458.000 de lire sterline) în ultimii șase ani din salariu, economii și pensii, și că ar avea aproximativ 190.000 de lire sterline în bancă. Deține, de asemenea, un apartament de 75 de metri pătrați în Sankt-Petersburg, două mașini GAZ din perioada sovietică și o mică Lada Niva 4×4. Palatele, avioanele private și așa mai departe nu se pun la socoteală, sunt mai degrabă beneficii specifice funcției decât bunurile lui, dar, totodată, a fost văzut etalând o colecție de ceasuri de lux estimată la jumătate de milion de lire sterline. Un blestem georgian zicea: „Fie să trăiești doar din salariu“. E greu de crezut că așa stau lucrurile în cazul lui Vladimir sau al elitei ruse. Se știe însă că au case uriașe, cum ar fi proprietatea cu pagode de 14 milioane de lire sterline a ministrului apărării, Serghei Șoigu, și locuința purtătorului de cuvânt al președintelui, Dmitri Peskov, de 5,5 milioane de lire sterline. Ramzan Kadîrov, mâna de fier din Cecenia, bine-cunoscut pentru crimele sale, are o grădină zoologică privată, un tigru și un Lamborghini Reventón de 840.000 de lire sterline.

Este deci Putin „delapidatorul-şef“, naşul unei mafii de dimensiunea

statului însuși? Acesta părea să fie mesajul așa-numitei scurgeri de informaţii „Panama Papers“, din 2015, când au fost dezvăluite milioane de dosare ale unei firme de avocatură din Panama, specializată în reprezentarea celor obscen de bogați. Pe lângă numeroase șmecherii financiare proprii și corporatiste, reieșea și că Putin ar fi depozitat vreo 1,5 miliarde de lire sterline în diferite companii *offshore* obscure și în conturile diferiților prieteni de-ai săi, inclusiv cel puțin 80 de milioane de lire sterline pe numele prietenului apropiat din copilărie, violoncelistul Serghei Roldughin.

Ar fi tentant să luăm asta drept o dovadă că Putin pune bani la ciorap pentru zile negre sau încearcă să-și asigure o pensie generoasă. Pe vremuri, în dificilii ani ’90, când încerca să sporească la maximum un salariu tot mai mic într-o perioadă plină de oportunități majore, dar și de riscuri imense, ar fi putut să nutrească asemenea motivaţii. Numele lui a fost asociat cu o serie de afaceri dubioase în Sankt-Petersburg, cum ar fi acordul privind exporturile de alimente menite să hrănească orașul și care, potrivit consilierului local Marina Salie, s-a încheiat cu dispariția a aproape 100 de milioane de lire sterline; sau bugetul pentru construcții echivalent cu 30 de milioane de lire sterline, despre care fostul anchetator Andrei Jikov a spus că ar fi fost cheltuite pe vile de vacanță în Spania pentru Putin și prietenii săi. Nici unul dintre aceste cazuri nu a ajuns până acum dinaintea unui judecător, iar Putin neagă orice ilegalitate. Chiar şi aşa, aceste averi nedeclarate par să fi fost o coincidenţă colectivă. Departe de a fi singurul implicat, Putin făcea parte dintr-un grup de prieteni care câştigau bani, mulţi bani, datorită conexiunilor lor politice şi oportunităţilor de afaceri pe care au ştiut să le creeze – iar toate astea au avut efectul bulgărelui de zăpadă.

Aceştia şi-au construit case de lemn (*dacea*) pe malul estic al lacului Komsomolskoie, la nord de Sankt-Petersburg. Pare un loc idilic, dar mai impresionante decât priveliştile sunt carierele fulminante ale membrilor Cooperativei Ozero. În 2004, Iuri Kovalciuk a devenit preşedintele Băncii Rossiia, funcţie pe care Trezoreria SUA a catalogat-o drept „bancherul personal“ al lui Putin. În 2005, Vladimir Iakunin a devenit şeful Căilor Ferate Ruse, cu un salariu echivalent cu 10 milioane de lire sterline. Vila sa luxoasă din afara Moscovei este renumită nu doar pentru piscina de dimensiunile unui bazin olimpic şi pentru garajul ce poate adăposti 15 maşini, ci şi datorită încăperii destinate exclusiv hainelor de blană. Nikolai Şamalov este coproprietar al Băncii Rossiia. Serghei Fursenko a devenit directorul general al uneia dintre filialele companiei de stat Gazprom în 2003, iar mai târziu al clubului de fotbal Zenit Sankt-Petersburg. Lista continuă, dar numitorul comun este că toţi aceşti oameni, care sunt cel puţin multimilionari, dacă nu chiar miliardari, s-au ridicat în vremea lui Putin pe treptele superioare şi bine plătite ale puterii.

Contul bancar comun al cooperativei se află la Banca Rossiia, ceea ce-i

face pe unii să afirme că ar fi de fapt fondul personal al lui Putin. În realitate însă, cel mai probabil, acesta este un cont colectiv, în care mai mulți oameni pot depune bani, iar Putin, dacă dorește, este doar unul dintre cei care pot dispune de ei. Este grăitoare asemănarea cu un *obșceak*, micul fond pe care obișnuiau să-l întrețină bandele de crimă organizată rusești ca să finanțeze noi operațiuni, să aibă grijă de membrii care sfârșeau la închisoare și să țină grupul fericit și ocupat. La începutul anilor 1990, când Putin se tocmea cu interlopii din Sankt-Petersburg în numele primarului Sobceak, este posibil să fi învățat câte ceva. Cu siguranță acționa într-un mediu în care corupția era mai degrabă norma decât excepția. L-am întrebat odată pe un polițist ce s-ar fi întâmplat dacă n-ar fi luat mită și mi-a explicat că familia lui ar fi suferit – nimeni nu putea trăi din salariul de polițist în anii 1990. În plus, ar fi avut necazuri și cu colegii. După cum mi-a mărturisit, dacă „nu iei mită și faci notă discordantă, devii o problemă pentru ei. Ești mai în siguranță dacă faci ca toți ceilalți“. Nimic nu sugerează că Putin ar fi avut vreo intenție să facă notă discordantă în această privință.

Desigur, negustorul scuturat de un inspector responsabil cu paza contra incendiilor sau șoferul tras pe dreapta de un polițist din pricina vitezei excesive trebuie să bage mâna adânc în portofel, dar adevărata problemă a Rusiei, mai degrabă decât această corupție la nivel individual, este specula la scară industrială din partea superioară a sistemului, care suge sângele din vinele țării și măduva din oase. Potrivit Fundației INDEM, unul dintre puținele *think-tank*-uri independente din Rusia, corupția devorează până la o treime din PIB-ul țării. Cu alte cuvinte, deși sancțiunile occidentale aplicate Rusiei din 2014 au fost costisitoare, elita politică și de afaceri a costat țara de până la șase ori mai mult.

Corupția funcționează prin favoruri, privilegii, contracte profitabile și autorități care închid ochii la delapidarea totală. Kremlinul nu plătește oamenii – le oferă pur și simplu oportunități pe care să le speculeze cum știu ei mai bine. În schimb, aceștia nu se duc plocon cu valizele cu bani, ci investesc în proiecte sau în afaceri, donează unor organizații caritabile și au grijă de prieteni. Acest lucru nu se aplică numai oamenilor de afaceri obișnuiți; și oficialii sunt încurajați să profite de pe urma pozițiilor lor, ceea ce în vremurile țariste se numea *kormlenie*, „alimentare“, atât pentru a-i păstra loiali, cât și pentru a putea folosi asta împotriva lor, dacă guvernul ar avea vreodată nevoie de un pretext ca să scape de ei. Dacă ești omul care decide în dulapul cui să se scotocească, e util să știi că toată lumea ascunde acolo câte un schelet.

Același schimb – loialitate în schimbul unor oportunități de îmbogățire – se aplică până și în lumea interlopă. Pe vremea când era viceprimar la Sankt-Petersburg, Putin trebuia să acționeze ca om de „legătură“ – practic, sarcina lui era să încheie înțelegeri cu oricine era necesar ca să mențină buna

funcţionare a oraşului şi pe mai-marii locali fericiţi. Din ultima categorie făceau parte şi influentele bande de infractori, în special grupul Tambovskaia, o organizaţie atât de puternică, încât liderul ei, Vladimir Kumarin, a ajuns cunoscut sub numele de „guvernatorul nopţii“ – ideea era că pe timpul zilei primăria făcea legea, dar noaptea Sankt-Petersburgul era teritoriul organizaţiei Tambovskaia. Kumarin a reuşit să rămână mai presus de lege până în 2007, când a fost arestat şi condamnat pentru numeroase acuzaţii – statutul lui de până atunci de personaj privilegiat devenise un pic cam jenant pentru Putin. Companiilor conduse de Tambovskaia li s-au acordat o serie de contracte şi avantaje în schimbul cooperării, şi acelaşi model a fost aplicat în toată Rusia când Putin a devenit preşedinte, oferind efectiv criminalităţii organizate un anumit grad de libertate atât timp cât bandele interlope nu contestau direct puterea statului. În politică, afaceri şi lumea infracţionalităţii, trei universuri care se suprapun într-un grad deprimant de mare în Rusia, Putin a oferit avere în schimbul loialităţii. Aşa cum antreprenorii politici încearcă să-i citească gândurile şi să-i facă pe plac ţesând intrigi geopolitice şi provocând neplăceri în străinătate, antreprenorii corupţi din mediul de afaceri îl copleşesc pe şef cu daruri, sperând să-i câştige şi să-i păstreze bunăvoinţa.

Când Putin a vrut să-şi construiască un palat fastuos la Capul Idokopas, în stilul ostentativ atât de drag noilor îmbogăţiţi ruşi, cu teatru privat şi trei piste pentru elicoptere, nu el a fost cel care a plătit pentru toate astea. Nici măcar din bugetul de stat. În schimb, a cerut ca unii dintre cei mai bogaţi oameni de afaceri să facă „donaţii voluntare“ pentru a finanţa îmbunătăţirile din domeniul sănătăţii. Era o cerere pe care nu aveai cum s-o refuzi. Potrivit unui informator care a fost implicat în toată povestea asta, aproximativ o treime din milioanele adunate au fost direcţionate spre fonduri obscure *offshore*, multe utilizate pentru construirea palatului. Guvernul neagă faptul că noua construcţie ar fi o reşedinţă oficială, dar această afirmaţie s-a dovedit mai greu de susţinut odată ce a devenit limpede că proprietatea e împânzită de gărzile Kremlinului de la Serviciul Federal de Protecţie şi administrată de Direcţia pentru Administrarea Proprietăţilor Prezidenţiale.

Aşadar, cei care fac avere ştiu prea bine că sunt bogaţi numai câtă vreme deţin putere politică şi se bucură de bunăvoinţa lui Putin, ceea ce îi face totodată anxioşi şi vulnerabili la capriciile Kremlinului. Politicianul şi filozoful renascentist italian Niccolò Machiavelli a spus odată că „aurul nu e de ajuns pentru a găsi soldaţi viteji, dar soldaţii viteji sunt de ajuns pentru a găsi aur“[4]. Corolarul pentru Rusia lui Putin este că, deşi banii nu-ţi vor aduce neapărat puterea, puterea întotdeauna îţi va aduce bani. Amintiţi-vă că „Putin nu vrea banii – banii îl vor pe el“. Ironia este că în prezent, când Putin are cel mai puţin nevoie de bani, oamenii sunt cei mai dornici să i-i dea. Dezvăluirile din „Panama Papers“ arată faptul că el acumulează bani nu atât împotriva voinţei sale, cât mai degrabă fără să facă nimic pentru asta şi poate chiar –

într-o anumită măsură – fără să știe în detaliu cum se întâmplă.

În anii ’90, Putin fireşte că se afla în căutarea unor modalităţi de a profita la maximum de salariu, dar încă de pe atunci se pare că specula orice şansă, şi nu e întâmplător faptul că cei cu care a stabilit legături pe vremea aceea – oficialii oraşului, interlopi, chiar şi amicii săi din Cooperativa Ozero – sunt oameni ce-i puteau fi de folos. Acum, că are tot ce vrea, că întreaga Rusie e puşculiţa lui, este limpede că puterea, şi nu banii, îl interesează – averea lui crescândă e mai degrabă un produs secundar al corupției și al cleptocrației din inima sistemului pe care el l-a creat. Privirea lui Putin e ațintită asupra guvernării Rusiei și asupra construirii propriei moșteniri istorice. El înțelege modul în care dorința de a acumula avere – și teama de-a o pierde – îi motivează pe cei din jur, dar nu banii sunt drogul lui.

Deși unii stângiști sentimentali din Occident încă se agață de ideea că Rusia întrupează cumva valorile egalitare ale vechii ideologii sovietice, Putin a dirijat transformarea Rusiei într-un stat hibrid care este pe jumătate oligarhie pe stil vechi și pe jumătate caricatură a celei mai rapace forme de capitalism. Cei mai bogați 10% dintre ruși dețin aproape 90% din țară – mai mult decât în orice alt stat dezvoltat. Însă o parte însemnată din profiturile și activele lor ajung dincolo de granițele Rusiei; deși vorbesc în termenii propagandei noului model naționalist putinist, profită bucuroși de oportunitățile financiare ale globalizării în timp ce-și jefuiesc patria-mamă. Acest lucru poate că-i stimulează *pe ei*, dar probabil că nu este – sau cel puțin nu mai este – ceea ce-l motivează pe șef.

Să ne folosim de toate mijloacele și să facem tot ce ne stă în putinţă ca să curățăm Londra și celelalte centre financiare din Vest de banii ruseşti care ne-au îmbogățit bancherii, ne-au ridicat prețurile la proprietăţi și ne-au influențat politica, însă n-ar trebui să presupunem că a ţinti banii lui Putin sau *obşceak*-ul este un fel de armă magică. Dimpotrivă, dacă își pierde accesul la fondurile din străinătate, va avea cu atât mai multe motive să rămână la putere acasă, în timp ce oligarhii, minigarhii și oficialii corupți care se confruntă cu alegerea de a-și aduce banii în țară, unde statul *s-ar putea* să-i ia, sau de a-i lăsa în străinătate, unde *cu siguranță* îi vom lua noi, vor opta probabil pentru prima variantă. Și dacă va fi prea târziu să-și mai salveze banii din mâinile noastre, vor deveni pur și simplu mai dependenţi de Kremlin în speranța unui alt contract gras, care să-i ajute să-și refacă conturile bancare. Dacă vrem să-l putem influența pe Putin nu la bani trebuie să fim atenți, ci mai degrabă la ceea ce-l motivează cu adevărat, iar despre asta vom discuta în continuare.

Notă

4. Niccolò Machiavelli, *Comentarii la prima decadă a lui Titus Livius*, trad. Gabriel Purghel, Humanitas, Bucureşti, 2019, p. 214 (n. tr.).

5. PUTIN NU CITEŞTE FILOZOFIE, IAR RUSIA NU E MORDOR

„Care e filozofia lui?“ De aproape o oră răspundeam la întrebările unui grup de analişti de securitate dintr-o ţară europeană cu un interes semnificativ faţă de Rusia. Până atunci întrebările fuseseră destul de specifice şi practice: care instituţii au mai multă putere, cine e avansat şi cine nu, avea Moscova de gând să pătrundă şi mai adânc în Ucraina? Această ultimă întrebare, despre filozofia lui Putin, m-a luat pe nepregătite. Am început să vorbesc despre viziunea lui asupra Rusiei şi felul în care abordează el puterea, dar cu siguranţă că nu asta avea în minte cel care formulase întrebarea.

„Nu, mă refer la ce şcoală de gândire filozofică aderă. Este adeptul eurasiatismului lui Dughin sau al neoimperialismului lui Prohanov? Sunteţi de acord cu părerea că ideile lui sunt influenţate de scrierile lui Ivan Ilin?“ Vai de mine, m-am gândit. Aproape că terminasem, dar se părea că urmează să mai stau o vreme acolo.

Pentru că acțiunile lui i-au luat deja prin surprindere, oamenii caută adesea răspunsul magic despre Putin, cheia care le va da cumva acces la planurile și secretele sale. Unii cred că Putin vrea doar să facă mulți bani, în vreme ce alții susțin că dorește reconstruirea URSS. Apoi, mai există și cei precum analistul de mai sus, care, în încercarea de a înțelege cum gândește Putin – și implicit de a-i intui următoarea mișcare –, caută să identifice filozofii, vii sau morți, ale căror păreri pot folosite drept explicație pentru viziunea lui Putin asupra lumii.

Gândiți-vă la numele pe care le-am menționat. Aleksandr Dughin este scriitor, învățat, filozof și promotor entuziast al propriei opere, iar în Occident e caracterizat drept „creierul lui Putin“. El susține „eurasiatismul“, ideea că Rusia ar trebui să fie inima unui imperiu care să se întindă în Europa și Asia, angajat să lupte împotriva „atlantismului“ occidental și a valorilor liberale pe care le reprezintă. Nu o dată a elogiat fascismul, stalinismul, neopăgânismul și apoi putinismul, afirmând că „Putin este peste tot, Putin este totul, Putin este absolutul și Putin este indispensabil“. La începutul anului 2014, părerile sale au fost utile întrucât ofereau un fel de raționament intelectual ce explica în oarecare măsură acapararea teritoriului din Crimeea și faptul că Putin oscila între crearea unui pseudostat-marionetă, „Novorossia“ („Noua Rusie“) în sud-estul Ucrainei şi anexarea acestui teritoriu. Dar, până în vara acelui an, Putin renunțase la această idee, iar dintr-odată Dughin nu mai era util. Aparițiile lui

în mass-media s-au redus dramatic, iar contractul său la Universitatea de Stat din Moscova nu a fost reînnoit.

Aleksandr Prohanov a fost un propagandist de modă veche din vremurile sovietice, numit „privighetoarea Statului-Major General“ din pricina odelor sale sentimentale închinate curajului și bunei-cuviințe ale Armatei Roșii, care-o portretizau drept susținătoare a valorilor internaționaliste ce dejuca comploturi mișelești ale CIA din Afghanistan până în America Centrală. Acum este un ultranaționalist bătrân, care scrie articole și cărți despre noul imperiu rus și mai face câte-o excursie în Donbas, unde se pozează cu un kalaşnikov în mână. În 2012 a fondat Clubul Izborsk, un grup de reflecție naționalist pe care unii îl consideră un motor sinistru ce alimentează politica rusă din străinătate. Deși emite cu regularitate idei absurde, cum ar fi faptul că Ucraina ar putea fi împărțită între Rusia, Polonia, Ungaria și România, este evident că opiniile lui nu influențează mai deloc calculele de la Kremlin.

Ivan Ilin a fost un emigrant alb, adică antibolșevic, care a murit în 1954. În cartea sa *The Road to Unfreedom*, istoricul Timothy Snyder îl prezintă drept un om care „a ignorat sau a disprețuit: individualismul, ideea de succesiune, integrarea, noutatea, adevărul și egalitatea“ și totodată o sursă de inspirație intelectuală pentru Putin. Această caracterizare a lui Ilin ca „fascist“ este mai degrabă îndoielnică – de fapt, a fost un om care a crezut cu pasiune în supremația legii și a scris că „libertatea voinței este esențială“ și că „autodeterminarea spiritului este cea mai profundă lege a vieţii“. Dar, dincolo de asemenea dezbateri filozofice, chiar există vreo dovadă că Putin îl citește pe Ilin – sau pe oricare dintre celelalte presupuse surse de inspirație ale sale? Ca să nu mai vorbim de întrebarea dacă le pune sau nu în practică ideile. Este adevărat că scrierile lui Ilin făceau parte din lista de lecturi pe care Putin le propunea guvernatorilor regionali în 2014, și cu siguranță că îi hrănesc credința în unicitatea istorică a Rusiei, importanța unui conducător puternic și rolul Bisericii Ortodoxe în apărarea sufletului și idealurilor Rusiei.

Cu toate acestea, faptul că citează uneori din Ilin și alți filozofi chiar înseamnă că Putin îi consideră stelele lui călăuzitoare? Mai mult, este imposibil să știm dacă ceea ce spune sunt cuvintele sale sau ale celor care-i compun discursurile. Nu este vorba despre elaborarea unor politici, ci mai degrabă despre gestionarea unei naraţiuni publice. Atunci când ideile unor gânditori sunt convenabile din punct de vedere politic ele sunt pe val, iar când devin dezavantajoase, dispar cu totul. Chiar și atunci când anumite idei par să rezoneze cu instinctele lui Putin, el este un politician suficient de abil încât să pună pragmatismul pe primul loc. Dughin, de exemplu, a cerut interzicerea internetului și, având în vedere că Putin a descris în trecut internetul drept un complot al CIA, s-ar putea crede că o asemenea propunere s-ar putea bucura de succes. Cu toate acestea, întrucât mai mult de trei sferturi din ruși folosesc

acum internetul, este în mod vădit o idee nefericită și, când a fost luată în calcul, Putin a respins-o.

La urma urmei, există întotdeauna câte o teză măreață sau o filozofie excentrică pe care Putin se poate baza, și o întreagă galerie de experți, cărturari, autori și atoateștiutori încearcă să-l influențeze – sau cel puțin să lase impresia c-o fac. În multe privințe, filozofii sunt antreprenori, la fel ca cei din domeniile politic și economic; ei propun Kremlinului ideile lor, prinși într-o cursă retorică a înarmării, luptându-se unii cu alții pentru atenție și importanță, fiind adesea mai stridenți și mai radicali decât cei care se ocupă de chestiuni politice și economice. Dar, așa cum nu există un singur personaj care să întrupeze puterea din spatele tronului lui Putin, nici nu există o singură filozofie sau filozof care să-i modeleze gândirea. Așadar, a trebuit să-l dezamăgesc pe acel analist entuziast și să-i spun că nu există nici o cheie pentru acest lacăt special – sau, mai bine zis, că răspunsul e deopotrivă mai simplu și mai complex.

Așa cum nu există o singură strategie detaliată în spatele încercărilor sale de a ridica Rusia pe plan internațional, nu există nici o ideologie explicită și coerentă în politica sa internă. În schimb, în spatele imaginii sale de om calculat, lipsit de emoții, clocotește o combinație de motivații absolut umane care generează politicile și acțiunile sale. În ce crede Putin? După cum am văzut în capitolele anterioare, el este un patriot visceral care crede că Rusia ar trebui considerată o mare putere nu datorită forței sale militare, economiei sau oricărui alt criteriu specific, ci doar pentru că este *Rusia*. Acest tip de naționalism primordial nu este unic și nici specific doar lui sau Rusiei, dar lasă urme adânci, având în vedere că Putin și generația sa încă își mai amintesc că țara lor e o superputere. Într-o anumită măsură, totul este o chestiune de securitate – ideea că Rusia trebuie să se protejeze într-o lume înfricoșătoare și imprevizibilă –, dar e vorba și despre respect și onoare. Străinii ar trebui să trateze Rusia în mod corect, să o trateze mai bine decât au făcut-o în trecut.

Pentru Putin, securitatea și respectul se bazează pe forță, iar o țară puternică are nevoie de o structură statală puternică. Întocmai ca temerile sale cu privire la slăbiciunea Rusiei și resentimentul față de lipsa de respect la adresa ei, acest sentiment este în mare măsură înrădăcinat în haosul postsovietic din anii ’90 în care s-a format Rusia actuală. Una dintre primele priorități ale lui Putin după ce a preluat frâiele – și, ca să fim sinceri, una dintre realizările sale veritabile – a fost aceea de a opri prăbușirea totală a Rusiei și de a impune „puterea verticală“, un sistem de control personal de sus în jos. Însă detaliile par să conteze mai puțin pentru el. A crescut și a trăit într-o economie socialistă de stat și, cu toate că era nemulțumit de neajunsurile și lipsurile de zi cu zi, din câte știm, nu s-a opus, filozofic vorbind. Acum

conduce un stat capitalist, deși deformat de corupție și monopolurile oligarhice și, din nou, chiar dacă uneori poate fi nemulțumit de anumite detalii, nu dă semne că dorește o reformă fundamentală a sistemului.

Putin merge mai departe cu ceea ce știe că funcționează. Îi place să citească scriitori precum Ilin și-l încântă să constate că înclinația sa înnăscută către un stat puternic și centrifug are un bogat pedigree cultural, ca să folosim o exprimare în vogă astăzi. Dar el crede mai degrabă în putere și pragmatism decât în filozofie. Atât timp cât poate obține ce dorește de la sistemul existent, el este mulțumit.

Același utilitarism se aplică și politicii externe a lui Putin. El este prezentat din ce în ce mai mult ca un lider care s-a dedicat răsturnării ordinii mondiale existente și normelor democratice liberale. Cu siguranță că va critica ceea ce este, la urma urmei, o ordine creată în mare parte de Occident, după chipul și în avantajul Occidentului. El joacă, de asemenea, rolul de campion al valorilor sociale tradiționale, al unei epoci apuse în care bărbații erau bărbați, femeile își știau locul și nimeni nu auzise măcar de transgenderi. Din nou, e o chestiune mai degrabă utilă decât ideologică. El crede că Occidentul este în esență ipocrit și că un semn distinctiv al unei mari puteri – precum SUA – este excepționalismul, ideea că poate ignora regulile atunci când vrea, ceea ce-și dorește pentru Rusia. Lui Putin îi place să exploateze fracturile sociale actuale din Occident, prezentând UE ca o victimă a degenerării ultraliberalismului; dacă urmăriți un reportaj al televiziunii ruse despre Europa – sau „Gayropa“, după cum o numesc unii propagandiști răuvoitori –, ați putea avea impresia că toți copiii din statele europene sunt smulși cu forța din familiile lor și dați cuplurilor gay și că fiecare casă în care există un dormitor în plus trebuie, prin lege, să găzduiască un migrant musulman jihadist. În fond, acestea sunt modalități prin care Putin îi poate convinge pe ruși că nu vor să fie asemănători cu noi, în timp ce pe noi ne dezbină, ne zăpăceşte și ne demoralizează. Mai presus de toate însă, el încearcă să afirme de facto statutul de mare putere al Rusiei și să ne facă să acceptăm această idee. Dar totul este politică. Dacă prețul pentru a asigura Rusiei un permis de ieșire din închisoare şi libertate în rândul marilor puteri ar fi acela de a susține căsătoriile netradiționale în Europa și toaletele unisex din Vestul Mijlociu american, îmi imaginez că ar accepta compromisul fără să stea pe gânduri.

Adevărul dezamăgitor pentru fanii extremismului *alt-right*[5] din Occident, care îl văd pe șeful de la Kremlin drept patriarhul ideal, este că Putin nu e de fapt așa cum cred ei. Da, este un lider dur, chiar nemilos, dar din punct de vedere social nu e sub nici o formă campionul conservatorismului pe care și-l închipuie ei. El susține controlul armelor și dreptul la avort și, deși a adoptat legi împotriva așa-numitei „propagande gay“ – care vizează aproape orice normalizează relațiile homosexuale –, nu a fost o inițiativă venită de la Kremlin. Putin este creștin ortodox rus convins, dar nu s-a dovedit niciodată

antisemit, lucru notabil într-o țară ale cărei relații cu propriii cetățeni evrei sunt destul de întunecate. Ba dimpotrivă, Putin a încurajat activitatea sinagogilor locale, iar pe plan extern a încheiat o strânsă alianță cu Israelul. Deși gustă cu plăcere „glumițe“ oribil de sexiste – așa încât un asemenea limbaj e considerat adesea normal –, inclusiv glume despre violuri, este, din nou, peste standardele multor ruși din generația sa în ceea ce privește statutul acordat femeilor. De exemplu, Elvira Nabiullina este președinta Băncii Centrale din 2013. Ea desfășoară o campanie nemiloasă împotriva băncilor nocive și criminale. În acest proces, se confruntă deseori cu puternice interese obscure, dar Putin a susținut-o mereu, în detrimentul bărbaților care i-ar fi putut fi utili.

Aceasta este una dintre temele permanente ale politicii lui Putin: îi place să joace multe roluri pentru un public cât mai divers, fiindcă asta îi e de folos, dar, dincolo de chestiunile fundamentale legate de putere, securitate și respect, comportamentul lui este doar un spectacol. Și pe plan intern aplică același stil pragmatic. Potrivit unor comentatori străini mai ostili, Rusia e un fel de Mordor, e Coreea de Nord cu balalaici. Totuși, dacă veți face o plimbare pe străzile Moscovei, veți descoperi un oraș european modern, dinamic și cu adevărat distractiv. Până și în provincii, unde banii sunt mai puțini și noua clasă de mijloc este destul de restrânsă, există suficiente dovezi ale schimbării. Și nu mă refer doar la cafenele, Wi-Fi și magazine Marks & Spencer (treizeci și șase în Rusia până acum), ci și la dezbateri reale, jurnalism de investigație și chiar societate civilă.

Putin chiar nu are nici un angajament ideologic, așa că n-are motive să încerce să impună totalitarismul. Ideologii sunt, la urma urmei, cele mai înspăimântătoare tipuri de conducători, pentru că vor să dicteze ce se întâmplă în capul oamenilor. Desigur, Putin este dispus să folosească propaganda și controlul mass-mediei pentru a mobiliza sprijinul de care are nevoie și a găsi perspective alternative, dar nu-i pasă cu adevărat de ce gândesc oamenii – atât timp cât fac ceea ce li se spune. După cum voi explica în capitolul 9, acest lucru lasă loc pentru o serie de libertăți neașteptate și chiar pentru o mișcare de rezistență în sânul Rusiei sale – un subiect tabu de altfel. Putin nu este un filozof – iar pentru asta ar trebui să fim recunoscători atât noi, cât și rușii.

Notă

5. Dreapta alternativă (*alternative right*), un segment slab definit al ideologiilor de extremă dreaptă. Se prezintă ca o alternativă la conservatorismul de masă, în favoarea naţionalismului alb, în principal în Statele Unite şi, într-o măsură mai mică, în Europa şi Canada (n. tr.).

6. PUTIN NU RISCĂ ŞI NU E UN AVENTURIER MACHO

Să te numeri printre bodyguarzii lui Putin îţi poate influenţa decisiv cariera. Șeful diviziei sale de securitate, Viktor Zolotov, a fost numit în 2016 la conducerea noii Gărzi Naționale – o forță de securitate internă de peste două ori mai mare decât întreaga forță armată britanică – și a acumulat o serie de proprietăți ce valorează milioane de lire, deși salariul lui anual depășește cu puțin echivalentul a 70.000 de lire sterline. Un alt personaj din echipa de securitate a lui Putin, Evgheni Zinicev, a devenit mai întâi guvernator al regiunii Kaliningrad și apoi ministru al situațiilor de urgență. Un altul, Aleksei Diumin, este acum guvernator al regiunii Tula. Acest lucru este o consecință a faptului că cercul de apropiați ai lui Putin s-a restrâns tot mai tare, așa încât cei pe care ajunge să-i cunoască bine sunt paznicii, șoferii, consilierii și, de regulă, cei care-i apără spatele. Ce-i drept, nici lor nu le e ușor, își merită răsplata pentru cât se străduiesc să satisfacă apetitul șefului pentru teatralitate cu tente macho – scufundări după vestigii arheologice în largul coastei Greciei, tranchilizarea unui tigru siberian, călătoria alături de o bandă de motocicliști, un joc de hochei pe gheață – cu pregătirea minuțioasă din culise și coregrafia care trebuie să garanteze că nu există nici cel mai mic pericol pentru „Trup“, așa cum este cunoscut Putin în grupul său.

În multe privințe, acest paradox este o metaforă pentru Putin, omul cu o mulțime de măști. Acasă apare în postura de șef dur, atent la detalii, chiar dacă e limpede că lasă intenționat în seama altora numeroase mărunțișuri ce țin de guvernare și este din ce în ce mai puțin implicat în gestionarea țării. În străinătate, se prezintă drept un aventurier cutezător, un băiat rău cu care nu vrei să ai de-a face, fiindcă este imprevizibil și de neclintit. În practică, totuși, Putin e precaut și preferă să nu rişte. Îi place să se joace de-a temerarul doar atunci când poate prezice deznodământul. Am avut ocazia să asistăm la o demonstrație de presiune extraordinară asupra Statelor Unite, când avioanele ruseşti „roiau“ într-un zbor de rutină intimidant de aproape de avioanele și navele de război americane. A fost o manevră riscantă din punct de vedere tehnic, dar Moscova a considerat-o sigură din punct de vedere politic, întrucât avea încredere în profesionalismul soldaților americani și în maturitatea guvernului american de a nu se înspăimânta și de a transforma un mărunt joc geopolitic într-un război adevărat.

Când a fost ales Donald Trump, amploarea și ritmul unor astfel de

provocări s-au diminuat drastic. Kremlinul – la fel ca noi toți – nu știa la ce să se aștepte. Mă duceam la întâlniri cu oficiali ai Ministerului de Externe rus, sperând să extrag informații de la ei, dar eram întâmpinat cu speranța ca eu să le povestesc despre noul președinte american, și asta doar pentru că locuisem la New York vreme de șapte ani. În aprilie 2017, SUA a lansat atacuri cu rachete de croazieră asupra Siriei, ca răspuns la un atac cu arme chimice al forțelor guvernamentale, după câte se pare, pentru că Trump fusese influențat de reportajele pe care le văzuse la Fox News. A doua zi m-am întâlnit întâmplător cu unul dintre acei oficiali ruși – exasperat, prins între un președinte american imprevizibil și mai-marii ruși care-i cereau predicții ferme.

Putin doreşte ca totul să fie cât mai clar, doreşte alegeri sigure şi succes garantat. Atunci când nu se întâmplă așa, președintele dur, omul care se exprimă în argou de gangster și amenință statele care-l provoacă că pot deveni ținte militare, omul care a spus o dată „Acum cincizeci de ani, străzile din Leningrad m-au învățat ceva: dacă n-ai cum să eviți lupta, du-te și începe-o tu“, ei bine, acel om face următorul lucru: se ascunde.

În noaptea de 27 februarie 2015, de exemplu, Boris Nemțov, fost viceprim-ministru și guvernator regional la acea vreme, cel mai mediatizat lider al opoziției democratice din Rusia, se plimba pe podul Bolşoi Moskvoreţki, literalmente chiar lângă zidurile Kremlinului. Patru focuri au fost trase asupra lui, rănindu-l mortal. Pentru unii, aceasta era o lovitură organizată de stat, dar în curând a devenit limpede că asasinii erau ofițeri de securitate care lucrau pentru Ramzan Kadîrov, șeful Republicii Cecene. Tatăl lui Kadîrov îl ajutase pe Putin să câștige cel de-al doilea război sângeros din Cecenia dintre 1999 și 2002. Ironia este că, din dorința de a împiedica independența Ceceniei, Putin i-a permis lui Kadîrov să se impună drept căpetenie locală practic autonomă, mituind elita locală și investind în proiecte deşarte în capitala cecenă, Groznîi, pe cheltuiala Moscovei. Kadîrov a fost acuzat în repetate rânduri că și-ar fi asasinat duşmanii, chiar și la Moscova, și ar fi fost lăsat nepedepsit, iar între el și Nemțov exista o imensă antipatie.

Încă nu știm dacă Kadîrov a comandat direct uciderea lui Nemțov sau doar a aprobat-o retrospectiv, cert e că s-a declarat, fără ocolișuri, de partea celor care au tras: l-a descris pe omul care a mărturisit că ar fi comis crima drept „un adevărat patriot“. El a vrut să mușamalizeze cazul, să fie găsiți și pedepsiți câțiva țapi ispășitori și să se pună apoi punct oricăror comentarii. Duşmanii lui Kadîrov – printre care se numărau oameni din FSB și alte elemente ale aparatului de securitate, supărați că fuseseră înlăturați din Cecenia, iar acoliţii lor, înlocuiți cu oamenii lui Kadîrov – au văzut în asta o ocazie să scape de el. Un jurnalist rus cu contacte bune în FSB mi-a spus că „se aşteptaseră ca până la urmă Kadîrov s-o dea în bară şi să-l bage pe Putin în belea“ – credeau că de data asta mersese prea departe.

Putin se afla în mijlocul acestei lupte pe viață și pe moarte din spatele scenei. Și s-a ascuns. A dispărut timp de două săptămâni, frământându-se în privința a ce să facă. Dacă l-ar fi exonerat pe Kadîrov, ar fi părut slab și ar fi recunoscut efectiv că nu poate controla Moscova. Dacă l-ar fi arestat pe Kadîrov, se temea că forțele de securitate ale liderului cecen, așa-numiții „kadîroviți", îl vor răzbuna, aruncând Rusia într-un al treilea război cumplit din regiune. Neștiind care era cea mai potrivită opțiune, s-a retras din văzul lumii. Zvonurile nu conteneau să apară: a avut loc o lovitură de stat, Putin era bolnav, era mort, se furișase în Elveția să asiste la nașterea copilului din flori. Nici măcar nu a acceptat să vorbească la telefon cu Kadîrov, iar liderul cecen s-a apucat, într-un gest suprarealist, să posteze pe Instagram ode în cinstea fidelității lui față de Putin, în speranța că va primi un semn de la Kremlin.

În cele din urmă s-a ajuns nu la un rezultat decisiv, ci mai degrabă la un compromis nesatisfăcător pentru ambii, cam ca la încheierea unui acord democratic. Kadîrov a fost mustrat tacit și avertizat să nu mai facă așa ceva. În plus, el a consimțit să trimită niște kadîroviți în Siria, drept „poliție militară". Și vulturilor care-l voiau la pământ li s-a spus să-și vadă de treaba lor; ancheta s-a limitat la cei care au apăsat pe trăgaci și nu s-a mai urmărit cine comandase de fapt crima. Kadîrov își putea vedea mai departe de treabă.

De nenumărate ori, Putin fie revine asupra unei decizii dure, fie se îndepărtează o vreme, fie speră că odată cu trecerea timpului va dispărea nevoia de a lua o hotărâre. Faptele sale aparent cutezătoare – cum ar fi momentul în care a tranchilizat un tigru sălbatic, care s-a dovedit ulterior un animal sedat de la grădina zoologică din Habarovsk – sunt doar acțiuni pe care el le consideră sigure.

În 2014, după ce președintele corupt al Ucrainei, Ianukovici, a fost răsturnat de revoluția din Maidan, Putin și-a trimis faimoșii „omuleți verzi" pentru a pune mâna pe Crimeea. Aceste forțe speciale ruse, cu ecusoanele de identificare smulse de pe uniformă, au preluat peninsula în câteva zile fără să fi tras aproape nici un foc. Evenimentul a fost catalogat drept o fanfaronadă piraterească, dar adevărul este că Crimeea i-a căzut lui Putin în brațe. Guvernul ucrainean se prăbușise aproape cu totul, înaltul său comandament militar era plin de agenți și simpatizanți ai Moscovei (comandantul marinei ucrainene chiar s-a alăturat inamicilor), flota rusă din Marea Neagră se afla oricum în Crimeea în baza unui vechi tratat și mulți crimeeni, resentimentari fiindcă fuseseră neglijați de propriul guvern și conștienți de standardele de viață mai ridicate din Rusia, au sprijinit bucuroși anexarea. La urma urmei, Crimeea făcuse parte din Rusia până în 1954, când secretarul general (născut în Ucraina) Nikita Hrușciov a dăruit-o Ucrainei. Majoritatea covârșitoare a rușilor, chiar și cei care criticau guvernarea lui Putin, erau de părere că peninsula aparține de drept Rusiei. Așadar, deși Putin făcuse un pas riscant, neștiind cum va reacționa Occidentul, totul s-a dovedit a fi o aventură pe

deplin sigură, întocmai cum ne-am fi așteptat din partea lui.

După Crimeea, Putin a declanșat un război în regiunea Donbas din sud-estul Ucrainei, care, după patru ani, nu a dus la nici un rezultat și a costat Rusia scump în ceea ce privește credibilitatea internațională, sancțiunile economice și necesitatea de a finanța în secret două pseudostate de acolo. Am fost la Moscova în martie 2014, când a început acest război nedeclarat, și ceea ce m-a frapat atunci a fost că toți cei cu care am vorbit – oameni din guvern, din armată, analiști – erau siguri că intervenția urma să fie scurtă și limitată. În șase luni, mi s-a spus, Ucraina va fi înțeles mesajul și își va fi dat seama că ar fi destabilizată dacă ar încerca să se desprindă de Moscova și, astfel, va reveni la locul ei. Trupele ruse, spionii și sabotorii din Donbas se vor fi întors și ei acasă, iar Occidentul va fi uitat totul. Nu era o presupunere ridicolă, întrucât așa s-a întâmplat în esență după invazia rusă din Georgia, în 2008, și se pare că a existat un consens cum că asta urma să fie o altă victorie ușoară. Nu a fost, dar Putin probabil a crezut ce i-a spus toată lumea. Acesta era Putin cel rău sfătuit, nu Putin cel îndrăzneț.

Desigur, el este dispus să-și asume riscuri când trebuie, dar va face tot ce-i stă în putere pentru ca acestea să fie cât mai mici. De exemplu, în intervenția Rusiei în Siria din septembrie 2015 a riscat ori conflictul cu americanii sau aliații lor, ori pierderi umilitoare. Aşa că a existat o reflecţie foarte serioasă astfel încât să se evite pericolele previzibile. A fost desfășurat un număr relativ mic de aeronave, s-au făcut toate eforturile pentru a evita lovirea forțelor occidentale la sol și, atunci când au trebuit să trimită trupe terestre pentru a întări armata slăbită a Siriei, în loc de forțe regulate au trimis „mercenari“ care lucrau pentru Wagner Group, o organizație de fațadă înființată de serviciile de informații militare. Chiar dacă majoritatea soldaților de la Wagner erau ruși, Kremlinul a putut astfel să-i asigure pe rușii de rând că băieții lor nu vor veni acasă din Orientul Mijlociu în saci de plastic; dacă vreunul ar fi murit de mâna americanilor (așa cum s-a întâmplat în 2018), Moscova putea pretinde că nu avea nimic de-a face cu asta.

Când vine vremea deciziilor dure, Putin tinde să se eschiveze. În martie 2016, el a anunțat că trupele ruse vor fi retrase din Siria, și mulți din cadrul comandamentului militar – dintre care mulți participaseră ca ofițeri subalterni în războiul Uniunii Sovietice din Afghanistan în perioada 1979–1988 – jubilau. „Am făcut ceva ce Occidentul nu a reușit niciodată“, mi-a spus unul dintre ei. „Am intervenit în Orientul Mijlociu fără să ne împotmolim.“ Nu ar fi trebuit să ispitească norocul, pentru că apoi Putin a părut să se răzgândească, deconcertat de diferite opinii despre rezultatul previzibil, transformând presupusa retragere într-o simplă rotație a forțelor. Doi ani și jumătate mai târziu, Rusia se află încă în Siria și, deși lucrurile merg în prezent pe drumul dorit de Damasc, cu cât rămâi mai mult într-un război, cu atât sunt mai multe șanse să ai parte de surprize dureroase.

O astfel de surpriză a lovit în noiembrie 2016, când un avion rus de atac Su-24M a intrat pentru scurt timp în spațiul aerian turc în timpul unei misiuni de bombardament în nordul Siriei. În ceea ce pare a fi fost o ambuscadă deliberată, avioanele turcești de vânătoare F-16 au apărut de la altitudine mică și l-au doborât; după ce a fost evacuat, unul dintre membrii echipajului a fost salvat, dar celălalt a fost împușcat de rebeli în timp ce se afla încă în aer. Putin nu și-a ascuns furia, numind acţiunea „un cuţit înfipt pe la spate“, aplicând sancțiuni Turciei și amenințând cu represalii mai grave. Dar președintele Turciei, Erdoğan, a replicat în aceeași manieră și, în cele din urmă, rușii au dat înapoi, după ce turcii le-au oferit o declarație salvatoare în care-și exprimau regretul – deși nu și-au cerut niciodată scuze.

Putin pare adesea la fel de reticent să înfrunte provocările directe şi în politica internă. De exemplu, când nepopularele reforme ale pensiilor din 2018 au fost întâmpinate cu proteste neașteptat de puternice, Putin – care în 2005 a promis public că vârsta de pensionare nu va fi ridicată în timpul mandatului său – a încercat la început să le ignore şi apoi a permis destul de vag purtătorului său de cuvânt să spună că a fost o chestiune decisă de guvern în care „președintele nu s-a implicat“. Această scuză nu a ajutat și, în cele din urmă, a dus la adoptarea unei versiuni atenuate a reformelor care, ca atâtea alte compromisuri, nu a mulţumit pe nimeni.

Ne putem întreba în mod legitim cât de mult reflectă tabieturile machiste ale lui Putin un mascul alfa, şi nu un lider care le folosește pentru a-și masca lipsa de încredere și de forță. Ce anume, ne-am putea întreba, încearcă să demonstreze omul care nu pare să poată trece pe lângă un avion de luptă fără să se fotografieze – deși el însuşi nu şi-a terminat serviciul militar? Nimic din toate acestea nu înseamnă că ar fi un laș, ci mai degrabă că este un actor rațional, ba chiar prudent. Poate, desigur, să greșească, dar antipatiile sale agresive și fanfaronada bombastică tind să fie judecate și calibrate cu atenție. El a conchis, nu fără motiv, că țările occidentale, și mai ales majoritatea celor europene, nu-și doresc sub nici o formă să-l înfrunte. Jucând rolul provocatorului imprevizibil, Putin speră că Occidentului îi va fi mai uşor să încheie o înțelegere cu el decât să ia atitudine împotriva lui. Dar asta nu înseamnă că face politică așa cum vrea să lase impresia și că ar trebui să-i luăm ca atare atitudinea și retorica.

7. PUTIN E POPULAR ŞI NU PREA

Şansele să intri într-o librărie britanică şi să ieşi de acolo cu un portret înrămat al prim-ministrului sunt, ca să spun drept, destul de mici. Mergeţi însă la imensa librărie Casa Cărții din Moscova, de pe strada Novi Arbat, și la etaj aveți o mulțime de fotografii dintre care să alegeți – un Medvedev poate, sau un Șoigu, de regulă cu primarul Moscovei, Sobianin, dar în mod categoric vor fi poze cu Putin. Apoi, mergeți la unul dintre chioșcurile de suveniruri și alegeţi un tricou cu Putin, sau poate un magnet de frigider care îl numește „cel mai politicos dintre oameni“ – un calambur după termenul rus pentru „omuleții verzi“, cei care au ocupat Crimeea. Și dacă toate astea nu-s de ajuns, de ce să nu aruncăm 232.000 de ruble – adică 2.800 de lire sterline; de aproape opt ori salariul mediu lunar al unui rus – pe o ediție limitată iPhone Putin Suprem Damasc? Fabricat din aur alb și oțel de Damasc, e decorat cu o imagine a lui Putin însuși, stema rusă și unul dintre cele mai inofensive sloganuri ale sale: „Vom răspunde la toate provocările!“

Unele dintre aceste obiecte sunt destinate turiştilor, iar altele sunt pentru cei care simt nevoia să-și demonstreze ostentativ loialitatea. Însă reflectă și popularitatea foarte reală – dar și paradoxală – a lui Putin în țară. Începând cu sfârșitul anului 2018, popularitatea lui a scăzut la doar 66% din cauza modului neconvingător în care a gestionat reforma pensiilor, deși în trecut atinsese cote de 80 de procente. Totuși, chiar și această cifră „scăzută“ reprezintă un nivel pentru care politicienii occidentali ar ucide: de exemplu, premierul britanic Theresa May[6] este la 25%, preşedintele francez Emmanuel Macron la 32% și preşedintele SUA Donald Trump[7] se află la un extrem de polarizat 42%.

Deci sunt rușii fericiți? Nu e chiar atât de simplu, întrucât procentul ridicat al popularității lui Putin reprezintă doar o parte din poveste. Chiar și trecând cu vederea problemele scrutinului într-un stat autoritar, Putin nu-și măsoară puterea cu nici un rival. La urma urmei, împotriva cui a candidat la alegerile prezidențiale din 2018? Da, bine, era Vladimir Jirinovski, o caricatură ultranațională în vârstă de șaptezeci și doi de ani, care a scris cu patos despre extinderea imperială spre sud până când „soldații ruși își vor putea spăla cizmele în apele calde ale Oceanului Indian“. Mai era și Pavel Grudinin, un milionar susținut de Partidul Comunist, chiar dacă nu fusese niciodată membru. Plus alți câțiva candidați care nu aveau oricum nici o șansă să intre în al doilea tur de scrutin, inclusiv Ksenia Sobceak, fiica lui Anatoli Sobceak, protectorul lui Putin din vremea când era la Sankt-Petersburg. Ksenia Sobceak, cunoscută mai degrabă ca vedetă și gazdă de reality show, adopta în politică o atitudine „împotriva tuturor“.

Liberal-democrații lui Jirinovski primesc mulți bani de la Kremlin pentru

publicitate, iar comuniștii sunt încă asociați cu rămășițele vechii lor organizații, dar au și o armată aproape inepuizabilă de bunicuțe staliniste care se oferă voluntare să împartă pliante prin cutii poștale. Totuși, conducerea ambelor partide pare să fi acceptat efectiv rolul de falsă opoziție. Singurul personaj care ar fi putut avea voința și capacitatea de a-l pune la punct pe Putin, dacă nu chiar să-l învingă, a fost militantul anticorupție Aleksei Navalnîi, dar din pricina unui proces cusut cu ață albă i s-a interzis participarea.

Farmecul de copilandru al lui Navalnîi, perspicacitatea și relatările detaliate despre afacerile dubioase și casele luxoase ale elitei au făcut ca clipurile sale distribuite pe internet să devină acuzații devastatoare la adresa corupției vădite a susținătorilor putinismului târziu. Clipul lui din 2017, *Nu-i spuneți Dimon*, a lovit din plin imaginea lui Dmitri Medvedev ca membru relativ curat al guvernului, susținând că ar fi deturnat aproape un miliard de lire sterline prin intermediul unor organizații caritabile false. Un clip din 2018 despre presupusele fapte de corupție ale lui Viktor Zolotov, comandantul Gărzii Naționale, l-au făcut pe acesta din urmă să-l provoace pe Navalnîi la duel și să-i promită că-l „va preface într-o friptură în sânge".

Kremlinul este în mod vădit îngrijorat din pricina lui Navalnîi, însă se mulțumește să-l bage la închisoare treizeci de zile ici, câteva luni colo, fără să ia de fapt vreo măsură drastică împotriva lui[8]. Așa cum vom discuta mai pe larg în capitolul 9, ideea că regimul de la Kremlin elimină fără scrupule opozanții politici este de fapt foarte greșită. Aparițiile lui Navalnîi la televiziune sunt strict interzise (până și menționarea numelui său e tabu). Navalnîi este însă este un actor politic care se folosește în mod inteligent și eficient de internet – principala metodă prin care-și mobilizează susținătorii. *Nu-i spuneți Dimon* a strâns 1,5 milioane de vizualizări încă din prima zi. Kremlinul e întru totul conștient de faptul că mesajul lui Navalnîi poate fi periculos, întrucât fiecare rus, de la neurologul din Novosibirsk la măturătorul de stradă din Stavropol, a trăit pe pielea lui ce înseamnă corupția și știe foarte bine că cei sus-puși și nu chiar buni se bucură de vieți pline de privilegii pe cheltuiala poporului.

Deși a făcut tot posibilul să-i închidă gura lui Navalnîi, deși s-a asigurat că adversarii lui Putin erau neeligibili și dezagreabili, guvernul tot a trebuit să falsifice alegerile din 2018. Au existat numeroase cazuri de soldați și muncitori din fabrici cărora li s-a spus pe cine să voteze, oameni care au fost transportați cu autobuzul la mai multe secții ca să voteze la fiecare și personal de secție care a introdus fără să se ferească în urne o grămadă de buletine de vot false, chiar în fața camerelor instalate tocmai pentru a preveni asemenea fapte. Și asta nu a fost neapărat consecința unei directive de la Kremlin, ci mai degrabă un impuls al sistemului: unii oficiali locali erau îngroziți că un rezultat negativ pentru șeful din district îi va afecta negativ și pe ei, iar alții

erau convinși că așa dorește Moscova, prin urmare au falsificat votul ca de obicei, punând uneori Kremlinul într-o situaţie delicată.

Corupția electorală a fost totodată și produsul unui raţionament clar din partea lui Putin și a tehnicienilor săi politici – acela că nu e suficient doar să fii la conducere, ci e important să poți revendica un mandat popular copleșitor. Scopul alegerilor din Rusia nu este de a stabili cine va ajunge să conducă țara – asta oricum se știe dinainte și nici un om influent nu și-a pierdut vreodată puterea în urma votului –, ci de a demonstra de ce acel om – şi nu altul – trebuie să conducă ţara.

Mai mult, este limpede că Kremlinul nu se simte complet încrezător și confortabil, în ciuda cifrelor care-i sunt extrem de favorabile. Putin și oamenii săi din administrația prezidențială s-ar putea să nu fi avut un rol direct în falsificarea alegerilor din 2018 (chiar și așa, cu siguranță au influențat rezultatele alegerilor locale ulterioare), dar în mod cert au asaltat țara cu propaganda lor. Spune ceva faptul că au interzis apariţiile la televiziune nu doar ale lui Navalnîi, ci și ale altor personaje incomode din punct de vedere politic, precum ultrastângistul Serghei Udalţov (care şi-a petrecut cea mai mare parte a timpului din 2012 încoace fie în închisoare, fie în arest la domiciliu). Spune ceva și faptul că guvernul continuă să controleze televiziunea și că nu conteneşte să caute noi modalități de a putea controla și internetul. E posibil să nu poată reproduce draconicul „Mare Firewall al Chinei“, dar arestând persoane care postează sau repostează pe Twitter mesaje fie și vag antiguvernamentale duce la crearea unui stat în care oamenii nu îndrăznesc să-și mai mărturisească public punctul de vedere. Spune ceva faptul că Putin a creat Garda Națională – o forță independentă dedicată securității interne, cu aproximativ 180.000 de soldați înarmați și tot atâția agenți de securitate – în 2016, și l-a pus la conducere pe loialul său acolit Zolotov. Spune ceva faptul că Kremlinul încearcă să nimicească organizațiile neguvernamentale care se ocupă de probleme precum corupția, violența poliției și frauda electorală, închizându-le, blocându-le finanțarea și hărțuindu-le angajații.

Toate aceste acțiuni confirmă preocuparea tot mai intensă a Kremlinului de a ocupa un loc cât mai ferm în inimile și mințile poporului rus. La urma urmei, ce înseamnă că oamenii îl susțin pe Putin? N-o să-i spună că le place ideea că fiii lor mor în Siria sau că prietenii lui Putin se îmbogățesc din impozitele plătite de oamenii de rând. Într-adevăr, atunci când au fost întrebați dacă au încredere în direcția în care merge țara și ce fel de Rusie își doresc pentru copiii lor, oamenii au demonstrat că au o înțelegere mult mai nuanțată a situației politice. Conform datelor compilate de Centrul Levada, probabil cel mai bun institut independent de sondare a opiniei publice din Rusia, doar o mică parte din ruși sunt încă dispuși să creadă că țara lor se află pe drumul cel bun.

Rușii pot fi nefericiți, și totuși loiali. Într-o mare măsură, Putin nu este considerat om, nici măcar politician, ci o figură sacră a Rusiei. A vota pentru el nu înseamnă a susține un program, ci a exprima patriotismul. Faptul că a fost urcat pe un piedestal și văzut drept simbol al țării, un binecuvântat fiu al patriei, i-a adus mai multă sau mai puțină putere lui Putin? Un pic din ambele. Pe de o parte, îi conferă un statut special, aproape mistic, care-l deosebește de orice rival. Dar, în același timp, nu înseamnă că acele procente ridicate, indiferent dacă ating valori de șaizeci sau optzeci la sută, reprezintă în realitate sprijin acordat regimului său, politicilor sale sau chiar lui Putin însuși.

Poporul rus e deopotrivă principala victimă a lui Putin și susținătorul său devotat. Alegerile din 2000 au fost câștigate ca urmare nu numai a presiunii extraordinare a statului și a absenței unei alternative viabile, ci și a unui ajutor real din partea publicului. Oricât de mare ar fi fost simpatia de care se bucura Boris Elțin, comportamentul lui din ce în ce mai ciudat – pe măsură ce pastilele și alcoolul l-au transformat într-o caricatură, o glumă – era evident pentru toată lumea. În afară de asta, războiul care mocnea în Caucazul de Nord și o serie de atentate teroriste misterioase – despre care se crede că ar fi fost aranjate de susținătorii lui Putin ca să sperie oamenii și să-i facă să voteze un candidat pentru care securitatea era o prioritate – i-au împins pe aceștia în căutarea unui apărător credibil (și treaz) al neamului. Când, în 2002, fetele dintr-o trupă cântau că vor „Un bărbat ca Putin“ („Vreau un bărbat ca Putin, un bărbat puternic/ Vreau un om ca Putin, care să nu bea“) nu era doar o glumiță, piesa s-ar fi putut intitula la fel de bine „Vreau pe cineva care să nu semene deloc cu Elțin“.

Putin însă nu se poartă firesc în public: de cele mai multe ori nu se simte confortabil când sunt toți ochii ațintiți asupra lui, ba mai mult, se ține adesea departe de propriul popor. În afară de ocaziile atent regizate în care este fotografiat în ipostaze ce-l prezintă drept un om de acțiune, este extrem de retras. Vreme îndelungată nu a confirmat nici măcar identitatea celor doi copii ai săi, Katerina și Maria, iar despre presupusa sa relație cu Alina Kabaeva, care a câștigat aurul olimpic la gimnastică ritmică, se știe deocamdată foarte puțin.

Cu toate acestea, Putin a fost extrem de norocos în primele sale două mandate. În timp ce Occidentul era preocupat de „războiul global împotriva terorismului“ și prețul petrolului și gazelor era sus, el era liber să facă ce dorea acasă. Avea suficienți bani cât să se asigure că rușii de rând se pot bucura de o calitate a vieții mai bună ca oricând, precum și ca să investească în armată și să cumpere elita, care să închidă ochii în schimbul propriei îmbogățiri. Viața s-a îmbunătățit, străzile au devenit mai sigure și teama de prăbușire și dezintegrare s-a mai domolit. Desigur, în același timp, Putin și-a înființat așa-zisele partide de opoziție, a reafirmat controlul de stat al

televiziunii și a suprimat orice alternative viabile, dar ironia face că probabil ar fi putut să și organizeze alegeri libere și corecte și tot să câștige.

A câștigat, mai degrabă decât a triumfat, și a dorit declarații copleșitoare de susținere pentru a reduce la tăcere orice voce care s-ar fi putut îndoi de el. Și-a dorit deci o încoronare, nu o simplă victorie, așa că de la prima democrație a lui Putin s-a ajuns la așa-numita „democrație gestionată“. În plus, nu-ți poți baza campania la nesfârșit doar pe faptul că nu ești Elțin și că vei scoate țara din teribilii ani ’90. Mai mult, odată cu trecerea timpului, prețurile internaționale ale hidrocarburilor au oscilat, iar corupția din sânul sistemului a făcut ca masele, nu conducătorii, să suporte consecințele. În ciuda impulsului patriotic dat pe moment de anexarea Crimeii, Putin a trebuit să recurgă din ce în ce mai mult la propagandă și constrângere ca să poată păstra controlul.

Mulți ruși încă îl venerează pe Putin pentru că i-a făcut să simtă că țara lor contează din nou în lume. Totuși, un număr tot mai mic de oameni sunt în prezent recunoscători pentru vremurile bune din anii 2000. La nivel național însă, majoritatea par să manifeste față de el un fel de sindrom Stockholm – simpatia perversă pe care victimele unei răpiri o pot nutri pentru răpitorii lor. Asta nu înseamnă că rușii îl vor susține veșnic pe Putin, mai ales dacă ajung în punctul în care vor crede că nu le poate oferi lor și copiilor lor genul de viață la care se așteaptă. Amintiți-vă ce s-a întâmplat în Marea Britanie în 1945. Winston Churchill a fost tratat cu deosebit respect și entuziasm de către poporul britanic, fiind considerat arhitectul supraviețuirii și al victoriei în anii sumbri ai celui de-al Doilea Război Mondial. Cu toate acestea, au votat ca Churchill să plece din funcție, făcând diferența între respectul față de Churchill ca persoană și faptul că el și, mai presus de toate, Partidul Conservator nu le puteau oferi viitorul dorit. În timp ce perspectiva ca Putin să părăsească funcția pentru că pierde alegerile este atât de mică încât pare de neconceput, trebuie totuși să nu uităm că poporul rus poate înțelege foarte bine nuanțele politice.

În 2017, Centrul Levada a făcut un sondaj în care rușii erau întrebaţi ce cred despre reforma din țara lor. Au rezultat diferențe majore în ceea ce privește tipul de reformă pe care și-l doreau, cât de repede ar fi vrut să se întâmple și cât de departe ar fi trebuit să ajungă, iar Kremlinul este capabil să valorifice această lipsă de consens. Dar, în același timp, ar trebui să fie profund îngrijorat, deoarece, în timp ce 42% doreau o reformă totală și 41% preferau schimbarea treptată, doar 11% doreau să păstreze statu-quoul. Deci 60-80% îl susțin pe Putin-omul, dar chiar și majoritatea susținătorilor săi vor să vadă sistemul putinist reformat sau eliminat cu totul. Ei îl pot respecta pe Putin, fără a aproba toate sau chiar majoritatea politicilor sale; pot dori să vadă statui ridicate pentru el, dar pe altcineva în funcția sa.

Această ambivalență este ceea ce-i sperie pe Putin și pe oamenii săi: este

motivul pentru care simt că nu-şi permit să-l lase pe Navalnîi la televiziune într-o emisiune de maximă audienţă şi de aceea au împrăştiat ofiţeri înarmaţi ai Gărzii Naţionale în toată ţara. Noi putem fi amăgiţi de procentele sale ridicate în sondaje, dar Kremlinul se lasă mai greu păcălit.

Note

6. Theresa May a fost prim-ministru în perioada 2016–2019 (n. tr.).

7. Donald Trump şi-a încheiat mandatul în 2021; cifrele sunt din 2019 (n. tr.).

8. În ianuarie 2021, la cinci luni după ce a fost otrăvit – cel mai probabil de agenţi ai serviciilor secrete ruse –, Aleksei Navalnîi s-a întros în Rusia. Fusese tratat într-un spital din Berlin. Odată întors în ţară, a fost arestat şi condamnat la doi ani şi cinci luni de închisoare, sub pretextul încălcării condiţiilor pedepsei cu suspendare din 2014, pentru un caz de delapidare (n. tr.).

8. PUTIN ESTE LOIAL OAMENILOR LUI

Într-o noapte rece din noiembrie 2016, Aleksei Uliukaiev, ministrul dezvoltării economice, îi făcea o vizită lui Igor Secin, șeful colosalei companii petroliere Rosneft. Uliukaiev s-a opus public preluării de către Rosneft a rivalului lor Başneft, dar disputa părea să se fi rezolvat, iar întâlnirea s-a dovedit o ocazie de a îngropa securea războiului. Din păcate pentru Uliukaiev, el nu știa unde plănuia Secin s-o îngroape. Potrivit propriei relatări, după o discuție amiabilă, Secin i-a dat o pungă. Apoi, cum a părăsit birourile de la Rosneft, Uliukaiev a fost abordat de ofițerii FSB, care l-au arestat – dovedindu-se că punga conținea numerar, și încă mult.

Secin a susținut că ministrul îi ceruse 2 milioane de dolari ca să aprobe preluarea Başneft, în timp ce Uliukaiev spunea că-i fusese întinsă o capcană și că a crezut că în pungă era un cadou banal, poate cârnați (se știe despre Secin, un vânător entuziast, că oferă produse din vânat) sau un vin sofisticat. Adevărul este greu de stabilit. În afaceri rușii obișnuiesc să ofere cadouri, care pot consta deseori și în numerar – miniștrii și alți oficiali de rang înalt duc fără îndoială o viață mult mai îndestulată decât le-ar permite salariile relativ modeste.

Secin este însă una dintre cele mai temute figuri de la Moscova, un bărbat a cărui înfățişare brutală îi reflectă cu acurateţe tactica în afaceri. De asemenea, el are o formidabilă *krîşa* – „acoperiş“, îngrijorătorul termen rusesc pentru protecție –, fiind fostul asistent al lui Putin, comis-voiajorul și în general viguroasa sa mână dreaptă, pe vremea când Putin lucra la primăria din Sankt-Petersburg. Nu e nici pe departe genul de om pe care ți-ai putea închipui că un ochelarist, adept al economiei liberale, ar încerca să-l stoarcă de bani, iar procuratura nu s-a deranjat niciodată să investigheze temeinic cazul. Secin purtase microfon, dar conversația lui cu Uliukaiev a fost ambiguă și nici nu a binevoit să se prezinte în instanţă ca să fie interogat. Cazul s-a bazat în mare parte pe mărturia lui Oleg Feoktistov, fost ofițer al FSB și vechi prieten al lui Secin, pe care tocmai îl angajase drept șeful său de securitate.

Mulți oameni, inclusiv Uliukaiev, după câte se pare, au crezut că Putin va interveni pentru a-l salva. A fost un caz șocant și controversat, în special pentru elita rusă: Secin părea să-și folosească relaţiile din aparatul de securitate ca să tranşeze o dispută personală și ca să demonstreze că nimeni nu trebuie să-i stea în cale, în vreme ce Uliukaiev nu făcuse nimic pe care să nu-l fi făcut și alții. Elita mediului de afaceri era îngrijorată de faptul că Secin

devenea prea puternic și prea periculos; elita administrativă se temea că ar putea fi ținta unor astfel de vendete; investitorii s-au speriat. Așadar, părea de bun-simț ca Putin să intervină și să ceară o păsuire pentru Uliukaiev și o mustrare pentru Secin.

În schimb, Uliukaiev a fost găsit vinovat și amendat cu 130 de milioane de ruble (1,6 milioane de lire sterline). La cei șaizeci și unu de ani ai lui, a fost condamnat la opt ani într-o închisoare cu regim dur pentru luare de mită, devenind astfel primul ministru trimis în închisoare în mai bine de șaizeci de ani.

Decizia a fost nejustificată, calculul politic și economic era cu siguranță în favoarea lui Uliukaiev, însă el era doar un ministru, fără relații îndelungate cu Putin, în timp ce Secin era unul dintre oamenii președintelui. Fusese omul de nădejde al lui Putin la Sankt-Petersburg, cel cu care se întâlnea ori de câte ori se întorcea dintr-o călătorie de afaceri, cel care-i căra geanta și-i pregătea rapoartele, care-i ascuțea creioanele, precum şi cel care ținea evidența îndatoraților și a celor care cereau favoruri. Secin era omul care știa unde sunt îngropate cadavrele (probabil literalmente). Nemilosul și muncitorul Secin e bine-cunoscut pentru faptul că-și terorizează subalternii; față de șef însă este un model de discreție și loialitate.

Putin are o abordare foarte personală a politicii, iar adevărata monedă în Rusia la nivel înalt nu este rubla, nici măcar dolarul sau euro, ci accesul și relația pe care o ai cu șeful. Putin este considerat nemilos și fără îndoială că aşa şi este cu cei pe care nu-i cunoaşte. După ce și-au obținut pe jumătate independența sub Elțin, cecenii au fost subjugați de o campanie militară teribilă în timpul primului mandat al lui Putin; este posibil ca până la un sfert de milion de oameni să fi murit atunci. Ucrainenii suferă în prezent din pricină că Putin refuză să accepte că țara lor are dreptul de a-și hotărî soarta sau că este cu adevărat o țară. Și rușii de rând văd că pensiile devin tot mai mici, iar calitatea vieții lor tot mai scăzută, în vreme ce ei sunt cei care plătesc aventurile președintelui în străinătate și delapidarea de către elită.

Dar paradoxul este că, la nivel individual, Putin, un om care nu pare să-și facă prieteni apropiați cu ușurință, este de fapt foarte loial față de oamenii săi. Asta nu înseamnă doar să închidă ochii la faptele lor de corupție – deși e cert că face și asta ca să le cumpere loialitatea –, ci și că, atunci când trebuie să-i concedieze sau să-i disciplineze pe cei din „gașca“ sa, încearcă să se asigure că vor avea parte de o aterizare lină.

Când a venit la putere pentru prima dată, s-a așezat la masă cu optsprezece dintre oligarhii țării, lideri ai mediului de afaceri care dobândiseră o extraordinară putere politică în anii ’90, și a spus clar că, deși nu avea de gând să anuleze acordurile de privatizare frauduloase care-i făcuseră pe mulți dintre ei fantastic de bogați, nu urma să mai tolereze nici o intervenție în politică din partea lor. După cum mi-a mărturisit ulterior asistentul unui

bancher cu experiență: „Au înțeles cu toții ce li se oferea – fii liniștit, fii credincios, fă ceea ce dorește Kremlinul, altfel băieții lui Putin o să aibă grijă de tine“. Doi dintre cei mai activi afaceriști din punct de vedere politic și cei mai puțin dispuși să se adapteze noilor directive, Boris Berezovski și Vladimir Gusinski, au ajuns curând în exil la Londra, nu se știe dacă de bunăvoie sau forțați. Un al treilea, Mihail Hodorkovski, părea să nu fi înțeles mesajul și a continuat să finanțeze cauze liberale și antiguvernamentale. Așadar, băieții lui Putin au avut grijă de el. În 2003, deși era cel mai bogat om din Rusia, a fost arestat și acuzat de fraudă fiscală. Puțin probabil să fi fost curat ca lacrima – nici unul dintre cei care au făcut avere în anii ’90 în Rusia nu e –, dar activitatea lui în afaceri nu era cu nimic diferită de cea a altora ca el. Comportamentul lui în sfera politicii era însă altă chestiune: a criticat pe față politica guvernamentală, îndrăznind să-i atragă atenția lui Putin față de corupția guvernamentală într-o întâlnire televizată la Kremlin. Asta l-a făcut indezirabil, o rușine, un dușman și un exemplu potrivit. Compania sa petrolieră, Iukos, a fost scindată, iar el a fost condamnat la nouă ani de închisoare în 2005, în cele din urmă fiind grațiat în 2013.

Hodorkovski însă nu a fost niciodată unul dintre oamenii lui Putin. Oamenii lui Putin au o cu totul altă soartă. Există oameni care n-au făcut niciodată parte din cercul lui de prieteni și confidenți, dar care nu și-au băgat nasul unde nu le fierbe oala și au executat ordinele lui Putin – de exemplu, Anatoli Serdiukov, fost șef fiscal numit ministru al apărării în 2007. Era urât de generali, care l-au numit „vânzător de mobilă“, pentru că fusese cândva în fruntea unei companii de mobilă. Mai presus de toate, îl disprețuiau fiindcă mai demult susținuse un program de reformă militară, prin care mulți dintre ei au fost concediați sau obligați să se pensioneze anticipat. Cu toate acestea, părerile lor nu au contat câtuși de puțin, întrucât el făcea ce dorea Putin. Și nu a contat nici că a fost acuzat că și-ar fi folosit funcția ca să se îmbogățească atât el, cât și prietenii lui, conspirând cu Evghenia Vasilieva, pe care o numise la conducerea departamentului economic al ministerului, cu scopul de a vinde proprietăți militare la prețuri avantajoase, în schimbul mitei. Putin n-a fost deranjat nici măcar de zvonurile că aranjase ca inginerii armatei să construiască un drum către o stațiune de vacanță deținută de cumnatul său. Așa acționează oficialii ruși de astăzi.

Ceea ce a contat însă a fost faptul că Vasilieva devenise și amanta lui Serdiukov. Socrul lui era fostul prim-ministru Viktor Zubkov, membru al cercului apropiaților lui Putin, un alt fost coleg din Sankt-Petersburg și un om pe care se bazase mereu pentru a-și intimida dușmanii prin investigații financiare. Când Zubkov, înfuriat, i s-a adresat lui Putin, soarta lui Serdiukov a fost pecetluită, iar Vasilieva a fost condamnată și trimisă la închisoare timp de cinci ani. Serdiukov a trebuit să plece, căci prietenul e mai puternic decât un servitor, dar, la fel ca toți ceilalți pe care Putin îi consideră loiali, până la

urmă n-a ajuns rău. Serdiukov a fost demis și condamnat pentru o acuzație minoră de neglijență în serviciu, dar a beneficiat de grațiere prezidențială. După o necesară perioadă de absență, i-a fost dată o sinecură confortabilă în calitate de director industrial al companiei de stat Rostec.

Putin e în stare să mute munții din loc pentru cei din cercul lui de apropiați, oamenii în care are încredere deplină și de care se îngrijește personal. Și nu este vorba doar de Secin. Serghei Cemezov, șeful de la Rostec, i-a fost coleg la KGB la Dresda în anii ’80 și locuiau în aceeași clădire. Cemezov este acum și administrator al Innopraktika, un incubator tehnologic condus de fiica mai mică a lui Putin, Katerina. Alte exemple sunt Arkadi și Boris Rotenberg. Cei doi frați îl cunosc pe Putin încă din copilărie: făceau parte din același club de judo și au lucrat îndeaproape când era viceprimar la Sankt-Petersburg. S-au îmbogățit enorm din contractele încheiate de guvernul lui Putin, inclusiv o mare parte din construcțiile la suprapreț pentru Jocurile Olimpice de iarnă de la Soci din 2014, și tot ei publică, de asemenea, majoritatea manualelor școlare. În 2015 a fost introdus pe drumurile rusești un nou sistem de taxare pentru camioane, numit Platon, care s-a dovedit extrem de controversat. Șoferii au organizat proteste, au blocat drumurile și i-au adresat solicitări președintelui, fără nici un rezultat; s-a constatat că Rotenbergii dețin 50% din acțiunile sistemului. Desigur, Putin procedează corect: loialitatea se câștigă prin loialitate. După anexarea Crimeii, Rotenbergii au fost supuși sancțiunilor internaționale din cauza modului în care s-au repezit să reamenajeze peninsula, atât de dornici erau să contribuie la îndeplinirea promisiunilor lui Putin. Dar au fost recompensați pentru această lovitură. Compania Stroigazmontaj a lui Arkadi Rotenberg a primit un contract în valoare de aproape 3 miliarde de lire sterline pentru construirea podului de 18 kilometri care leagă peninsula de continentul rus. Este imposibil să știm cu certitudine dacă acest contract este o consecință a favoritismului, deși majoritatea celor de la Moscova cred asta, indiferent dacă sunt critici liberali sau oameni de afaceri loiali.

Acești apropiați sunt puținii oameni pentru care președintele rece ca gheața este dispus să se dezghețe, cei cu care-și permite, fie și pentru o seară, să fie din nou un om, nu un simbol. Aceștia sunt oamenii în compania cărora poate pescui, schia sau urmări și uneori juca mult iubitul său hochei pe gheață. Are propria echipă, formată în principal din gărzile lui de corp, care de regulă luptă împotriva uneia alcătuite din ofițerii de pază ai lui Medvedev. Toată lumea știe cine va câștiga, totuși este o șansă pentru Putin să joace cel mai rar rol al său – acela de om de rând.

Chiar și atunci când prietenii se îndepărtează de linia partidului, Putin le rămâne fidel. Fostul ministru al finanțelor, Aleksei Kudrin, era odată un apropiat al președintelui, dar în timp a devenit tot mai critic față de direcția politicii sale și mai ales în privința implicațiilor economice ale noii politici

externe. Drept urmare, nu se mai află în cercul intim al lui Putin; este șocant însă câtă libertate are să critice. În parte, acest lucru poate fi considerat o consecință a pragmatismului lui Putin, care-l păstrează aproape pe Kudrin în caz că va avea nevoie să-l aducă înapoi să lucreze la economie, dar probabil e mult mai mult de atât. După cum mi-a spus un ofițer de securitate, „Putin e un sentimental. Odată ce ești primit în familie, rămâi în familie“.

Bineînțeles, nu toată lumea se încadrează atât de bine în categoriile de prieten sau lacheu. De exemplu, Putin avea încredere în vechiul său șef de cabinet, Serghei Ivanov, dar nu au fost niciodată cu adevărat prieteni. Ministrul apărării, Serghei Șoigu, a stabilit o legătură ceva mai personală cu Putin – întrucât l-a luat cu el la vânătoare, a avut grijă ca președintele să fie surprins de fotografi în timpul partidelor de pescuit și vânătoare, unde era obligatoriu să fie pozat –, dar îi rămâne totodată mai degrabă asociat și consilier de încredere decât prieten. Dmitri Medvedev este un alt personaj din zona gri – sau poate un pic mai mult, un fel de lacheu-șef. Când i-a încălzit scaunul prezidențial lui Putin, între 2008 și 2012, a fost tentat să candideze împotriva predecesorului său (sau mai degrabă unii oameni din cercul lui îl împingeau să arate că poate fi un președinte adevărat). Totuși, Putin alesese omul potrivit – când l-a înfruntat, Medvedev a fost nevoit să plece capul și să-și numească șeful candidat la președinție în 2011, recunoscând că Putin „este cel mai autoritar politician din țară și se află ceva mai sus în clasament [decât mine]“. Înainte și după asta, Medvedev a jucat și joacă rolul de țap ispășitor loial – orice merge bine este datorită lui Putin, orice merge prost este vina guvernului lui Medvedev – și de șef al cabinetului. În schimb, el continuă să fie prim-ministrul lui Putin și, dacă spusele lui Navalnîi sunt adevărate (vezi capitolul 7), se descurcă îndeajuns de bine.

Așa cum am discutat în capitolul 1, Rusia este o adhocrație în care toată lumea încearcă în permanență să ghicească ce vrea șeful și să-i facă pe plac. În parte, asta se datorează fricii de ceea ce s-ar întâmpla dacă lui Putin nu i s-ar face pe plac, sau speranței de a obține o răsplată imediată dacă șeful e mulțumit. Dar în vârful sistemului este vorba și de fidelitatea fundamentală între Putin și oamenii lui. Putin nu avea nimic împotriva lui Uliukaiev; într-adevăr, nu a fost chiar încântat de modul în care au evoluat lucrurile, dar l-a lăsat pe Secin să se răzbune pentru că este unul dintre oamenii săi. Putin își acoperă apropiații, chiar dacă asta înseamnă să dea foc întregii Rusii.

9. DUŞMANII LUI PUTIN NU MOR ÎNTOTDEAUNA

Pe 12 august 2000, a explodat propulsorul pentru torpile în interiorul submarinului nuclear *K-141 Kursk* în timpul unor exerciții în apele înghețate ale Mării Barents. Majoritatea echipajului a murit pe loc, dar douăzeci și trei de oameni erau încă în viață când submarinul s-a scufundat pe fundul mării. Rușii nu aveau submarinele de salvare necesare, dar când marina britanică și norvegiană s-au oferit să-i ajute, Putin a preferat să-i lase pe marinari să moară mai degrabă decât să-și asume riscul de a le permite străinilor să vadă una dintre cele mai avansate nave ale sale.

Pe 13 februarie 2004, Zelimhan Iandarbiev, președintele rebel cecen aflat în exil, se întorcea acasă de la moscheea sa din Doha, Qatar, împreună cu fiul și cei doi bodyguarzi, când o bombă i-a spulberat mașina 4×4. Iandarbiev a murit la spital, iar mai mulți ofițeri GRU au fost condamnați ulterior pentru crimă.

Pe 1 noiembrie 2006, fostul ofițer al FSB și apoi informator și dezertor Aleksandr Litvinenko s-a îmbolnăvit la Londra. În următoarele douăzeci și două de zile, poloniul-210, foarte radioactiv, l-a mâncat de viu. În opinia guvernului britanic a fost un asasinat la comandă executat de FSB.

Pe 27 februarie 2015, după cum am spus deja, liderul opoziției, Boris Nemțov, a fost împușcat la Moscova de către ofițerii de securitate ceceni. Deși nu există dovezi că Putin a dorit sau a aprobat asasinatul, e greu să nu tragem concluzia că limbajul toxic adoptat recent de Kremlin, numind opoziția „coloana a cincea“ și „o adunătură de trădători de țară“, precum și bunăvoința față de liderul cecen, Ramzan Kadîrov, deși se știa că în trecut ordonase ca unii oameni să fie uciși sau bătuți, au creat un mediu propice pentru astfel de presupuneri.

Pe 4 martie 2018, Serghei Skripal, un ofițer GRU transformat în agent MI6, care locuia la Salisbury, s-a îmbolnăvit în urma expunerii la ceea ce s-a dovedit a fi un agent psihotrop numit noviciok, distribuit de doi agenți ruși. El și fiica sa au supraviețuit, dar o femeie nevinovată care a găsit sticla de parfum în care fusese ascuns noviciokul a murit ulterior.

Și lista continuă – de la civili ceceni ale căror orașe au fost aruncate în aer cu sfere de foc din rachete termobarice în timpul celui de-al Doilea Război Cecen la jurnaliști și critici care au știut sau au spus prea multe și care s-au îmbolnăvit apoi misterios. Acesta este Kremlinul care ucide – prin acțiune directă sau indirectă, prin pasivitate deliberată (ca în cazul *Kursk*) sau prin

crearea unui mediu în care oficialii și oligarhii știu că pot scăpa nepedepsiți chiar și pentru crimă.

În ciuda tuturor acestor fapte, Putin nu este totuși un tiran ucigaș fără scrupule și, indiferent de ce ar putea sugera presa, crima individuală sau în masă nu este în nici un caz instrumentul preferat de regimul său. Problema este că în zilele noastre Kremlinului îi este atribuită cu o prea mare ușurință moartea oricărei figuri mai importante din Rusia. Uneori, s-ar putea să fie mâna Kremlinului, dar e mult mai probabil ca o crimă să fie rezultatul unor dispute personale – rușii sunt mult mai susceptibili de a fi uciși ca urmare a rivalităților comerciale și interlope decât de orice are de-a face cu regimul. La fel ca și în cazul asasinării lui Nemțov și în multe altele, oamenii mor nu pentru că vrea Putin, ci pentru că alte persoane puternice doresc asta, și lui Putin nu-i pasă într-atât încât să-i oprească. (Și, mai probabil, rusul a murit din cauză că era supraponderal, cu o stare de sănătate precară, avea peste șaizeci de ani, o dietă greșită, iar consumul excesiv de alcool îi afectase corpul; speranța de viață a unui bărbat rus este de doar șaizeci și șapte de ani, în comparație cu șaptezeci și nouă în Marea Britanie.)

Putin nu-i socoteşte pe toți cei care nu sunt de partea lui ca fiind în mod activ *împotriva* lui. Reversul atitudinii sale binevoitoare față de prieteni și acoliţi se vede însă în felul în care-i tratează pe cei care-i cad în dizgrație. În 2001, într-o discuție cu jurnalistul liberal Aleksei Venediktov, a subliniat clar care e diferența între dușmani și trădători: „Dușmanii sunt chiar în fața ta, ești în război cu ei, apoi închei un armistițiu și totul e limpede. Un trădător trebuie distrus, zdrobit“. Dezarmant, a adăugat: „Știi, Aleksei, tu nu ești trădător. Ești dușman“. Putin se așteaptă ca jurnaliștii străini și cei liberali de acasă să scrie lucruri urâte despre el și, deși uneori aceștia se simt hărțuiți, în general Kremlinul pur și simplu îi ia ca atare – sunt considerați dușmani și fac ceea ce face orice dușman.

Putin își îndreaptă însă tot veninul către cei pe care-i consideră trădători, cei care au fost cândva oameni din sistem, dar care au trecut de partea cealaltă. Mihail Hodorkovski, de exemplu, devenise foarte bogat în cadrul sistemului și i s-a oferit șansa de a-și păstra poziția, dar a ales să provoace Kremlinul. Cecenii erau cetățeni ruși care încercau să se elibereze, așa că au fost puși la punct. Pentru Putin, ucrainenii sunt, în esență, supuși rușilor, așa că nu li se permite să întoarcă spatele Moscovei. Acest mod de a vedea lucrurile poate explica chiar tentativa de asasinare a lui Skripal: nu doar că era un cekist care a trădat patria-mamă – și pentru bani, mai ales –, ci fusese și grațiat, ca parte a unui schimb de spioni în 2010. În viziunea rușilor, acordul nerostit este că, dacă ești iertat, ai scăpat basma curată, dar nu mai ai ce căuta în spionaj. Desigur, vei fi luat la întrebări și poate c-o să ajungi într-o zi să ţii o prelegere ciudată despre cum erau lucrurile pe vremea ta, dar cam atât. Întrucât a devenit limpede că Skripal a fost mai activ decât a mărturisit,

călătorind prin Europa pentru a consilia serviciile de securitate și poate chiar cu scopul de a-şi identifica foşti colegi de la supraveghere sau recrutare, în ochii lui Putin a încălcat regulile. Deşi a negat orice implicare a Rusiei în tentativa de asasinat, Putin nu a arătat nici un regret, descriindu-l pe Skripal drept „un ticălos“ și un „trădător al patriei-mamă“.

Și, după cum știm, Putin vrea ca trădătorii să fie distruși, zdrobiți. Sau, așa cum a spus în 2010, „Trădătorii vor da ortul popii. Acești oameni și-au trădat prietenii, camarazii de luptă. Orice li s-ar oferi în schimb, cu acele treizeci de monede de argint pe care le-au primit se vor îneca.“

Majoritatea dușmanilor nu sunt trădători însă. Putin nu vrea să fie tiran dacă poate evita asta și, așa cum am văzut deja, există un spațiu surprinzător de mare în Rusia pentru un fel de libertate limitată. Televiziunea, cu excepția temerarului post TV online Dojd, este fie controlată de stat, fie dominată de stat, dar există o mulțime de întrebări inteligente și chiar jurnalism de investigație real în presa scrisă și pe internet. Rusia este un loc periculos pentru mass-media – să lucrezi ca ziarist local este la fel de riscant ca a fi corespondent de război în altă parte –, totuși oamenii sunt dispuși să scormonească în colțurile întunecate și să le lumineze pe cât posibil. Când au fost devoalate identitățile reale ale celor doi asasini GRU care l-au urmărit pe Skripal, o mare parte din atenția internațională s-a îndreptat spre Bellingcat, site-ul de investigație occidental care i-a identificat. Însă cei de la Bellingcat n-ar fi putut urma indiciile fără implicarea jurnaliștilor de investigație ruși.

Așa cum încă există jurnalism adevărat, există și politică adevărată – atât timp cât n-o numim „politică“. Când organizațiile nonguvernamentale devin o provocare pentru stat, acestea se confruntă cu presiuni sau sunt închise, dar la nivel local Rusia e plină de asociații ale părinților, ale locatarilor, grupuri de tot felul, lobby pentru mediu și manifestări ale societății civile fără vreo miză politică. Uneori sunt ignorate, alteori sunt nimicite, dar produc adesea schimbări reale. Secretul pare a fi că se concentrează asupra unor rezultate precise și se folosesc întotdeauna de fiecare ocazie pentru a demonstra faptul că nu sunt afiliate politic sau nu se plâng de autorități – fie ele locale sau naționale – la modul general, ci doar de o anumită problemă pe care vor s-o rezolve.

Din nou, totul este despre *poniatie*, înțelegerile nerostite. Dacă respecți legile nescrise, n-ai de ce să te temi. Atunci când le încalci, devii nu dușman, ci trădător. Putin este un autocrat milostiv. El nu vrea să te omoare – decât dacă îl forțezi.

10. PUTIN E DOAR UNUL

La sfârșitul anului 2015 și începutul lui 2016, am stat o vreme în Kotelniki, o suburbie din sud-estul Moscovei, chiar la capătul liniei de metrou. În jur încă se construia – stația de metrou se deschisese doar cu câteva luni în urmă și nu exista nici măcar drum asfaltat până la ea –, iar zona părea să fie locuită în mare parte doar de cupluri până în treizeci de ani, cu copii mici. Cei mai mulți dintre ei nu erau puști de bani gata, ci mai degrabă angajați în magazine și birouri care aveau nevoie de mai mult spațiu după nașterea primului copil, însă nu-și permiseseră să se mute undeva mai central din pricina prețurilor imobiliare tot mai ridicate. După ce și-au cumpărat o proprietate într-una dintre clădirile înalte de la periferia situată lângă centura navetiștilor, s-au trezit după 2014 striviți între ratele la credite (dintre care multe negociate în euro, nu în ruble, pe vremea când cursul de schimb era favorabil) și salariile care scădeau constant. Era un chin pentru ei: vânau reduceri, amânau reparațiile necesare la apartamente, își luau al doilea job ca șoferi de Uber.

Și se plângeau. Primăria a renunțat la noile facilități promise pentru Kotelniki. Băncile erau inflexibile cu privire la ratele lor. Alocația pentru copii era prea mică, iar cea mai apropiată grădiniță nu era încă gata. Interlopi din Caucazul de Nord mișunau pe lângă garajele lor, fără ca poliția să ia vreo măsură. Cineva din blocul de alături făcuse un atac de cord în urmă cu o săptămână, iar ambulanța a avut nevoie de aproape o oră ca să ajungă la el. Locuitorii din această suburbie s-ar plânge de oricine și de orice – pasional, vitriolant și exhaustiv –, cu excepția președintelui, omul care se află în mod abstract în vârful „puterii verticale“ piramidale. Când am abordat cu precauție acest subiect, majoritatea au ridicat din umeri. Așa, și ce-ar putea face el?

Acest răspuns e în chip vădit în contradicție cu imaginea pe care occidentalii o au despre Putin, de stăpân de necontestat și atotputernic al țării sale. Putinismul. Rusia lui Putin. Există tentația – ca și în această carte – de a-l considera forța motrice din spatele întregii țări, a tuturor celor unsprezece fusuri orare și a 144 de milioane de oameni. Putin este însă o sinecdocă, un simbol, un punct de referință pentru un grup de oameni și instituții adesea foarte diferite. Într-adevăr, mitul din jurul lui este întreținut și de el însuși – în autobiografia sa a scris că, în comparație cu slujbele anterioare, „la Kremlin am o altfel de poziție. Nimeni nu mă controlează aici. Eu controlez pe toată lumea“.

Cu toate acestea, există o mare diferență între a fi la putere și a avea

efectiv o asemenea putere. După dezastrul submarinului *Kursk* din 2000, Putin a recunoscut în fața camerelor de televiziune: „Știți că țara noastră se află într-o situație dificilă și că forțele noastre armate se află într-o situație dificilă – dar nu mi-am imaginat niciodată că lucrurile sunt într-un asemenea hal“. De atunci, Putin a trebuit să facă față unei serii de dezastre, atât naturale, cât și provocate de om: accidente aeriene, explozii în mine, clădiri prăbușite, incendii și inundații. Este frapant însă cât de asemănătoare sunt cauzele lor și răspunsurile sale. Dar asta nu înseamnă că lui Putin nu-i pasă; a fost văzut la o întâlnire cu directorul general al companiei care deținea mina de cărbune Raspadskaia, unde două explozii de metan au ucis 66 de oameni în 2010. Putin și-a pierdut atunci cumpătul, l-a plesnit pe director cu un dosar cu documente și i-a vorbit atât de obscen, încât până și gărzile de corp prezidențiale – care văzuseră multe la viața lor – păreau surprinse. Dar circumstanțele erau aproape aceleași ca în cazul exploziei de la Novokuzneţk din 2007, care a ucis 106 oameni, și al celei de la Vorkuta din 2016, care avea să ucidă 35.

În 2009, Putin l-a dojenit public pe oligarhul Oleg Deripaska pentru starea fabricii din Pikalevo („De ce a fost neglijată fabrica în halul ăsta? Au transformat-o într-o groapă de gunoi!“) și i-a cerut să plătească echivalentul a 830.000 de lire sterline pentru salarii până la sfârșitul zilei. În 2018 însă a cerut ca toate ministerele să ia în serios problema restanțelor salariale, care ajunseseră la un nivel național total echivalent cu 40 de milioane de lire sterline. Faptul că Putin continuă să se plângă de atâtea probleme, promițând soluții și pierzându-și credibilitatea atunci când problemele se repetă demonstrează că n-ar trebui să luăm de-a gata miturile despre puterea sa hiperprezidențială.

Putin este extrem de suspicios faţă de personalul său, dar cum ar putea fi altfel din moment ce e tot mai rupt de guvern și de propria țară? În primii ani, călătorea frecvent și vizita, adesea neanunțat, ba o fabrică, ba un oraș. Era desigur o teroare pentru mulți oficiali locali, căci apărea, de regulă, exact atunci când se ivea vreo problemă, tocmai ca să se dea drept țarul sever care-și apără supușii de boierii corupți sau nepricepuți, de aristocrați. Îi muștruluia aspru pe proprietarul fabricii, pe guvernator sau ministru, îi arăta cu degetul la televizor, şi iar se găseau brusc bani pentru rezolvarea problemei. Obișnuia și să participe la sesiunile-TV maraton anuale *Linia directă*, în care președintele răspundea ore întregi la apelurile publicului sau ale invitaților speciali. Bineînțeles, totul era atent regizat și pregătit dinainte, astfel încât să se evite orice surpriză neplăcută, iar Putin să-i poată impresiona pe spectatori având la îndemână toate informațiile necesare. În asemenea cazuri funcția simbolică a poporului era aceea de a conecta păstorul națiunii cu turma.

În zilele noastre însă, cum spune un proverb rus, „Dumnezeu e în ceruri, iar țarul e departe“. Putin merge la Kremlin doar atunci când trebuie,

preferând să rămână în palatul său din Odințovo, în afara Moscovei. Își petrece dimineţile înotând şi antrenându-se, iar după-amiaza se ocupă de hârtii. Dacă vrea să stea de vorbă cu cineva, îl cheamă la el. Cât despre *Linia directă*, de care odinioară părea să se bucure, a ajuns în prezent mai degrabă o corvoadă; răspunde cu indiferenţă la întrebări de genul dacă soţul Elenei, Boris, ar trebui s-o lase să-şi ia un câine, dacă Putin ar trebui clonat sau dacă e ilegal ca ţăranii ruşi să le pună vacilor dispozitive de urmărire prin GPS fabricate în China. (Apropo, întrebările sunt reale, nu le-am inventat eu, iar răspunsurile au fost „da“, „nu“, respectiv „nu ştiu“.)

Există, de asemenea, sectoare întregi de politici de care nu-i mai pasă cu adevărat, lăsându-le în mare parte în seama altora, asta în cazul fericit în care se ocupă cineva de ele. Aşa trebuie să se fi întâmplat şi în cazul recentei dezbateri despre pensii, care a stârnit o asemenea furie publică. Tot astfel, am auzit de la cineva din Ministerul Sănătăţii că, deşi Putin nu s-a implicat clar în domeniul sănătăţii (de ce s-o facă, din moment ce are la dispoziţie elitistul Spital Clinic Central al Administraţiei Prezidenţiale?), în primele două mandate fusese conştiincios în această privinţă – participa la întâlniri, citea materialele informative şi punea întrebări bune. În ziua de azi, pur şi simplu nu-l mai interesează, şi dacă ministrul solicită o întâlnire cu preşedintele poate dura câteva luni până să fie primit. Între timp, Rusia a fost evaluată ca având sistemul sanitar naţional cel mai puţin eficient din orice ţară dezvoltată, iar bugetul sănătăţii a scăzut.

Trei întrebări merită puse. Prima este dacă Putin a rămas fără idei. În Occident, el pare activ, hotărât, agresiv, un ţar războinic la apogeu; deşi vedem că multe dintre mişcările şi aventurile sale eşuează, nu putem să nu ne simţim adesea în defensivă. Dar dacă faci un pas în spate, este mult mai greu să vezi adevărul din spatele strategiei sale. Oare chiar crede că Occidentul se va prăbuşi şi va da Rusiei statutul pe care el îl doreşte, sau că se va dezintegra? Ori, mai degrabă, ştie că nu există cale de întoarcere, fără ca asta să însemne, de fapt, că-şi recunoaşte înfrângerea – lucru de care este incapabil din punct de vedere politic şi personal? În plus, cât din tot ce se întâmplă vine direct de la Putin şi cât e provocat de antreprenorii politici ruşi care îşi închipuie că fac ce-şi doreşte Putin? Ca într-un scenariu science-fiction în care roboţii duc mai departe războiul mult după ce oamenii care i-au creat au dispărut. Interpretarea mea despre starea de spirit actuală de la Moscova este că toată lumea îşi încearcă posac norocul într-o cursă interminabilă, simţind că nu vor avea parte nici de victorie, nici de înfrângere, ci doar de o lungă şi nefericită iarnă geopolitică.

Acest sentiment sumbru al lipsei de speranţă defineşte şi politica internă, şi cea externă. Aşa cum în Rusia predomină de multă vreme teatrul politicii *fake*, cu oameni loiali Kremlinului care se confruntă cu o opoziţie condusă tot de Kremlin într-un ritual golit de semnificaţii, şi sentimentul că guvernul e

fake devine tot mai puternic. Miniștrii guvernează, consilierii sfătuiesc, propagandiștii trag sforile, decretele se emit și notificările se trimit. Știrile de la televiziune raportează cu entuziasm cea mai recentă lege, dezbaterea în curs, dar ce se face concret, în afara gestionării problemelor din ziua respectivă? În anumite privințe, acest mod de a vedea lucrurile este nedrept, fiindcă s-au înregistrat progrese reale în unele domenii, de la măsurile aplicate pentru a minimiza impactul sancțiunilor occidentale până la reconstrucția Moscovei, azi sclipitoare capitală hipsterească. Cu toate acestea, în majoritatea sferelor politicii mai mult se latră decât se muşcă, predomină formele fără fond. Să faci ceva de dragul de-a face nu înseamnă guvernare, dar există sentimentul că mai mult de-atât nu se poate în Rusia zilelor noastre.

Rușii au o puternică tradiție a umorului politic subversiv, care datează din epoca sovietică. Una dintre cele mai populare *anekdotîi* recente îl înfățișează pe Stalin arătându-i-se lui Putin în vis și întrebându-l dacă poate să-l ajute cu ceva. Putin îi răspunde:

— De ce merge totul atât de prost? Ce-ar trebui să fac?

— Execută tot guvernul și vopsește Kremlinul albastru.

— De ce albastru? răspunde Putin nedumerit.

— Eram sigur că o să vrei să discuţi doar a doua parte.

Acum, serios vorbind, Putin nu-și poate „executa guvernul“ sau, în termeni mai puțin dramatici, nu are cum să se descurce fără partenerii, oficialii și oligarhii cu care s-a înconjurat. Deci probabil că nu-i rămâne decât să-și vadă mai departe de spectacol și de mascaradă – sau „să vopsească Kremlinul albastru“.

În unele privințe, se poate face o paralelă cu Leonid Brejnev, secretarul general al Partidului Comunist între 1964 și 1982, cel cu sprâncenele stufoase. Dacă-și mai aduce cineva aminte de el în prezent, îl știe așa cum era în ultimii ani – aproape senil, se încurca în discursurile scrise de alții, pe care abia dacă le înțelegea, în vreme ce țara se prăvălea într-o prăpastie economică, socială și politică. Culmea e că ajunsese la putere cu o imagine de lider dur și eficient, iar prima jumătate a mandatului său a fost plină de realizări importante, de la egalarea puterii nucleare a Americii până la creșterea economică vizibilă. Cu timpul însă, lucrurile s-au complicat, iar singura sa reacție pare să fi fost o serie de incursiuni riscante peste hotare – inclusiv implicarea URSS într-un război de zece ani în Afghanistan –, ca să distragă atenția de la stagnarea de acasă. Nu sună cunoscut?

Brejnev era bolnav și pe moarte, dar Putin să fie oare obosit? În 2008 spunea că „am muncit ca un sclav de-a lungul acestor opt ani, de dimineață până seara, și am dat tot ce-am putut“. În ciuda zvonurilor recurente despre problemele pe care le-ar avea cu spatele (și o vanitate personală care pare să-l fi făcut să apeleze cel puțin la Botox), Putin pare să aibă o condiție fizică bună, dar cum stă oare din punct de vedere emoțional? Pentru fascinanta sa

carte *Fragile Empire*, Ben Judah a stat de vorbă cu oameni care lucraseră în echipa lui Putin; unul dintre interpreții săi l-a descris drept un om pietrificat în funcția sa şi în legenda creată în jurul lui: „Pare lipsit emoții, parcă nimic nu l-ar atinge cu adevărat, ca şi cum n-ar fi conştient de ce se întâmplă în jurul lui. Nu e atent la oameni. Parcă ar fi epuizat... e văzut de atâta vreme ca o figură sacră, un simbol, încât nu mai e obişnuit să interacționeze cu nimeni. E captiv, izolat“. Adevărata întrebare este dacă îşi mai doreşte cu adevărat funcția pe care o are – însă asta merită un capitol separat.

11. VREA PUTIN SĂ SE RETRAGĂ?

În 2017, Putin a organizat la Soci o întâlnire televizată cu câțiva elevi de școală. Când unul dintre ei l-a întrebat ce va face când se va retrage, el a răspuns: „Nu m-am hotărât încă dacă voi părăsi sau nu președinția“. În 2018, la un forum al investitorilor, o întrebare despre cum crede că va fi Rusia după pensionarea sa l-a făcut să răspundă: „De unde atâta grabă? Nu plec nicăieri încă“. Toți au râs – unii stingheriți, alții amuzați.

Fireşte că Occidentul presupune că Putin, după ce a forțat deja Constituția ca să treacă de limitele mandatului – stând patru ani ca prim-ministru –, are de gând să fie președinte pe viață și că, atunci când cel de-al patrulea mandat se va încheia, în 2024, va găsi o modalitate să rămână în funcție.[9] Dacă se va întâmpla așa însă, va fi mai degrabă un eșec decât un triumf. La urma urmei, la aceeași adunare de la Soci, Putin a spus melancolic: „Știți, visurile se mai schimbă în timp“.

În anii 2000, era mai tânăr, mai avid și, mai presus de toate, mai norocos. De atunci, totul pare a fi din ce în ce mai greu. Provocările cu care se confruntă sunt de nerezolvat: de exemplu, diversificarea unei economii cu productivitate scăzută, care este încă prea dependentă de petrol și gaze și tot mai izolată de investițiile și tehnologia occidentale, sau gestionarea unei crize demografice care se apropie, întrucât tinerii ruși – tot mai puțini la număr – trebuie să plătească pensiile pentru tot mai mulți vârstnici. Unul din opt ruși încă trăiește sub pragul sărăciei și prea mulți dintre cei mai inteligenți și bine pregătiți încearcă să emigreze. Trupele lui sunt blocate atât în Ucraina, cât și în Siria, fără o strategie clară de ieșire. Însuși poporul rus este tot mai puțin recunoscător, tot mai exigent. Au existat aproape cu o treime mai multe proteste în 2018 decât în 2017, de exemplu. Comuniștii, mulțumiți de atâta vreme cu statutul de opoziție-fantomă, dau acum semne de viață, și mai bine de o treime dintre ei s-au organizat.

Un Putin din ce în ce mai plictisit și mai neimplicat pare să caute de o vreme un succesor, ceea ce înseamnă că cel puțin se gândește să predea puterea – sau măcar atribuțiile sale. La Moscova se vehiculează o idee destul de populară: cum că ar vrea să găsească un mini-el din noua generație în care să se poată încrede, pentru a se proteja atât pe sine, cât și moștenirea sa, și, de asemenea (fiindcă doar încrederea nu ajută prea mult), pentru a-şi construi o poziție constituțională care să-i permită semipensionarea și șansa de a se amesteca în politică fără nici o responsabilitate. Dacă poate aranja asta,

probabil că nici măcar nu-şi va mai duce la bun sfârşit mandatul actual de şase ani. Dar „ieşirea“ ar însemna doar o ieşire din funcţie; probabil că Putin nu va fi genul de fost preşedinte care să tânjească după o vilă în Caraibe, golf cu alţi foşti şefi de stat şi circuitul internaţional de discursuri.

Mai degrabă va rămâne în Rusia, dar acum ajungem la problema legată de Putin şi bani: deşi se bucură de viaţa confortabilă pe care i-o permite bogăţia, puterea e cea pe care a dorit-o cu adevărat şi pe care a acaparat-o. Chiar şi în această vreme a finanţelor electronice, banii înseamnă ceva. Pot fi ascunşi, trimişi în străinătate, lăsaţi moştenire copiilor. Puterea este activă, efemeră, trebuie în mod constant reîmprospătată şi reafirmată. În epoca sovietică, unul dintre motivele pentru care atât de mulţi lideri au murit în funcţie a fost că ştiau că vor deveni vulnerabili imediat ce se vor retrage. Tot ce aveau – maşinile, vilele, casele de vacanţă – putea fi confiscat de succesori. Tragedia Rusiei moderne e că lucrurile nu s-au schimbat în această privinţă: Putin s-ar putea să nu se simtă niciodată suficient de sigur pentru a-şi pune viitorul în mâinile altcuiva.

Putin a evoluat în cariera politică de la statutul de executant loial. Şi-a murdărit mâinile pentru primarul Sobceak din Sankt-Petersburg, iar când anchetatorii l-au încolţit pe şeful său cu acuzaţii de delapidare, a făcut rost de un avion privat care l-a scos din ţară. Când a lucrat la Direcţia pentru Administrarea Proprietăţilor Prezidenţiale, una dintre cele mai rău famate şi corupte instituţii, chiar şi după standardele Moscovei, şi-a scos noul şef din bătaia puştii, chiar în timp ce-n jurul său se desfăşurau investigaţii de corupţie. În calitate de director al FSB şi apoi de prim-ministru, el s-a ocupat de interesele lui Elţin – literalmente primul lucru pe care l-a făcut în calitate de preşedinte a fost semnarea unui decret care să-i garanteze predecesorului său imunitatea pe viaţă împotriva urmăririi penale. Deci Putin îşi poate găsi şi el un Putin al lui?

Toate astea fac cu atât mai importantă o a treia întrebare-cheie: în ce măsură este Putin cu adevărat la conducere? Nu vreau să spun că în spatele lui ar fi neapărat nişte siniştri păpuşari, ci că trebuie să lucreze, să afle despre lume şi să dea ordine prin intermediul altora. Puterea pe care o are maşina asupra presupusului său operator nu trebuie subestimată. Mihail Zîgar, care are întotdeauna fler pentru poveştile grozave, ne spune cum Putin a fost convins să liciteze pentru Jocurile Olimpice de iarnă din 2014. Oligarhul Vladimir Potanin, un schior pasionat, se implicase într-un proiect de dezvoltare a unei staţiuni în apropierea cabanei sale de la Krasnaia Poliana, la Soci. Îşi dorea să o facă parte dintr-o ofertă olimpică pentru ca guvernul să plătească cheltuielile, dar Putin a refuzat ideea când i-a fost prezentată, în 2005. În acel moment, încă nu-l încânta perspectiva unor evenimente sportive majore care să devină atât PR naţional, cât şi modalităţi excelente de a face elita să se întreacă pentru a-i intra în graţii (şi pentru contractele de construire

a facilităților și a infrastructurii pe care numai el le putea delega). Așa că Potanin i s-a adresat lui Dmitri Peskov, apoi secretarului de presă adjunct, care i-a explicat cum să-l facă pe șef să se răzgândească. Au răsărit brusc panouri publicitare care promovau oferta de la Soci, dar numai de-a lungul drumurilor pe care urma să meargă coloana prezidențială. Au fost cumpărate reclame radio, dar numai la posturi pe care Putin le-ar fi putut asculta. Peskov a aranjat ca cineva să-l întrebe pe Putin la *Linia directă* când va găzdui Rusia Jocurile Olimpice. Ideea era să-l facă să creadă că țara își dorea asta și că el ar fi putut profita de această stare de spirit. Până la urmă a fost convins, și toate eforturile statului s-au concentrat apoi pe încercarea de a câștiga licitaţia pentru organizarea Jocurilor Olimpice de iarnă – culmea culmilor, într-o regiune subtropicală, într-un oraș fără aeroport și cu infrastructură minimă, care a trebuit să fie reconstruit cam de la zero, transformându-le în cele mai scumpe Jocuri Olimpice din istorie. Și totul pentru că Peskov a știut să-l învețe pe Potanin cum să-l manipuleze pe șef.

Este totodată și un proces negativ. La sfârșitul anului 2015, de exemplu, când generalul-șef al serviciilor de informații militare, Igor Sergun, a murit din cauza unui atac de cord, a devenit limpede că Putin voia să-l numească în locul acestuia pe unul dintre foștii săi bodyguarzi favoriți, Aleksei Diumin. GRU nu era deloc încântat de idee – din punctul lor de vedere, Diumin era mai degrabă un tip dur decât un maestru al spionajului. Ministrul apărării, Șoigu, și șeful Statului-Major General, Gherasimov, nu erau nici ei de acord. Însă nici măcar Șoigu nu-i putea spune nu șefului, sau, cel puțin, nu fără a-și asuma niște riscuri destul de mari. Așa că i-au ţinut amândoi isonul, timp în care aveau grijă să se scurgă în presă povești cum că Diumin nu era potrivit pentru postul respectiv. Chiar și FSB, de obicei rival al GRU, nu dorea să existe un precedent prin care un favorit cu totul necalificat era paraşutat la conducerea unui serviciu de securitate, așa că au respins și ei propunerea. În cele din urmă, postul a fost adjudecat de adjunctul lui Sergun, Igor Korobov, iar Diumin a primit în schimb, ca premiu de consolare, funcția de guvernator al regiunii Tula. Dacă Putin ar fi cerut-o categoric, lui Diumin i s-ar fi acordat postul, dar se pare că a existat un moment în care a decis că nu merită costul politic de a-şi afirma astfel autoritatea. Chiar și țarii trebuie să-și păstreze boierii de partea lor.

Și boierii nu sunt fericiți. Pe de-o parte, e puţin probabil ca apropiații săi – aşadar cei care beneficiază cel mai mult de pe urma guvernării sale – să vrea să-l vadă plecând, pentru că el este *krîşa* lor, protecția lor. Unul dintre motivele pentru care sărmanul Leonid Brejnev a reușit să rămână atâta timp în funcție, chiar după mai multe atacuri de cord și accidente vasculare cerebrale, a fost că în jurul lui erau oameni care se temeau de ascensiunea periculosului și puritanului Iuri Andropov. Când Brejnev s-a stins în urma unui atac de cord, în 1982, a fost probabil o eliberare pentru el, dar o teroare pentru ceilalți.

Evident, se pot stabili numeroase paralele între tristul, senilul Brejnev și încă vigurosul Putin, dar probabil că există mulți care vor face tot posibilul să împiedice o succesiune în urma căreia, mai devreme sau mai târziu, favoriţii noului preşedinte le-ar lua locul.

Dar majoritatea celor din elita rusă nu se află în interiorul acestui cerc fermecat. Pe măsură ce Putin se concentrează tot mai mult pe construirea moștenirii sale istorice și a propriei agende geopolitice, pare să nu ţină pasul cu mulți dintre ei. În bună măsură sunt de fapt nişte cleptocraţi pragmatici: sunt bucuroși să-și proclame devotamentul față de Mama Rusie, dar vor totodată s-o poată jefui în voie în continuare, trimiţându-şi banii, familiile și amantele în siguranța și confortul din Occident. Cu cât sancţiunile îi afectează mai tare, pe măsură ce banii ruși devin toxici și vizele tot mai greu de obținut, cu atât mai puțin se pot bucura cu adevărat de bunurile lor ilicite. Le pare bine să vadă Crimeea înapoi în patria-mamă, dar preferă să-şi petreacă vacanţa la Cap d'Antibes. Vremurile devin din ce în ce mai grele și, atâta vreme cât Putin va face totul pentru ca prietenii lui cei mai apropiați s-o ducă bine, toți ceilalți o vor duce, inevitabil, mai puțin bine. Așa că nimeni nu riscă să-l provoace, pentru că lucrul pe care el îl înțelege cel mai bine – și, pe care, fără îndoială, va face orice să-l păstreze – este puterea. Oamenii lui cu adevărat credincioși controlează forțele de securitate, ceea ce înseamnă că pot pedepsi pe oricine nu se comportă cum trebuie. Deci boierii așteaptă. Știu că ţarul nu e veșnic, și când o fi să fie or mai drege ei lucrurile cumva.

Ce vrem noi, occidentalii, în această situație? E greu de conceput o îmbunătățire substanțială a relațiilor cu Rusia atât timp cât Putin se află la Kremlin. Orice încercare de a-l răsturna ar fi extrem de periculoasă – am risca să-i confirmăm spusele despre agresiunea occidentală și, dacă ne luăm după experiența din trecut, schimbarea regimului nu aduce niciodată nimic bun pentru noi. Aparentul entuziasm al americanilor pentru preşedintele Medvedev și dorința lor de a-l trata ca și cum el ar fi fost adevăratul conducător, și nu o unealtă, erau menite să încurajeze adoptarea unei politici ceva mai liberale, dar, în realitate, n-au făcut decât să contribuie la decizia lui Putin de a se întoarce la președinție. Orice amestec mai energic și mai agresiv ar declanșa probabil o reacție energică și agresivă și i-ar stârni pe ultranaționaliști, pe care Putin i-a ţinut de fapt sub control. El nu este nici fanatic, nici nebun, iar o Rusie stabilă este mai puțin periculoasă decât o Rusie cuprinsă de haos. Să ținem în frâu răul pe care Rusia ni-l poate face și să reducem la minimum ocaziile sale de pune la cale o ticăloşie reprezintă probabil cea mai bună strategie la care putem spera, oricât de trist și lipsit de ambiție ar suna.

Să nu uităm însă – reiau ce-am spus mai sus – că nu trebuie să credem că rușii de rând sunt cu toții adepți înfocați ai lui Putin. Sunt mai degrabă victimele lui, chiar dacă nici măcar ei înșiși nu se consideră așa. Ar fi cazul să

ne asigurăm că-şi dau seama că nu le suntem duşmani, mai ales în viitorul post-Putin. Trebuie să înţelegem în ce măsură Rusia este condusă de emoţii, de un sentiment al ameninţării, al abandonului şi al lipsei de respect care ar putea fi greu de justificat în termeni pe deplin obiectivi, dar care este resimțit extrem de acut. Eu, unul, sunt încă optimist şi cred că Rusia se îndreaptă încet spre Europa şi valorile europene, croindu-şi drum printre traumele provocate de sfârşitul imperiului. Dar este un proces îndelungat, care se va petrece probabil de-a lungul mai multor generaţii, nu în câţiva ani.

Aşadar, trebuie să vorbim despre Putin şi pentru că, în mare parte, ce am spus aici va rămâne valabil chiar şi atunci când el nu va mai fi. S-ar putea să ne confruntăm cu o Rusie putinistă chiar şi fără Putin. Pe lângă faptul că a cultivat o generație politică de mini-Putini, unul dintre motivele fundamentale pentru longevitatea sa în funcție este acela că el întruchipează şi canalizează sentimente împărtășite de majoritatea rușilor. Merită menționat faptul că până şi critici precum Aleksei Navalnîi susțin anexarea Crimeii, iar comuniștii recent activaţi care organizează marșuri antiguvernamentale o fac nu pentru că l-ar considera pe Putin prea antioccidental, ci întrucât cred că geopolitica sa agresivă maschează o acceptare pasivă a economiei de piață neoliberale exploatatoare. Aşa cum nu toți cei care-l susțin pe Putin sunt dușmanii noştri, nici toți cei care i se opun nu ne sunt neapărat prieteni.

Poate că ar trebui să închei aşa cum am început, cu cuvintele acelui angajat îmbuibat al Administrației Prezidențiale, rostite între două îmbucături de cotlet de mistreț la restaurantul White Rabbit. El şi-a amintit o poveste pe care i-o spusese chiar Putin: în copilărie, pe când trăia printre ruinele din Leningrad, el şi prietenii lui vânau şobolanii care mişunau în blocul lor. Într-o zi, a dat peste unul neobişnuit de mare, l-a urmărit pe scări, apoi jos, pe hol, până l-a băgat într-un colț. Ce-a făcut şobolanul încolțit? S-a întors şi l-a atacat. Micul Putin, înfricoşat, a fugit.

„Rusia crede că Putin vânează şobolani, dar de fapt noi suntem şobolanul. Toată lumea se teme de noi, deşi nu facem decât ceea ce e firesc. Cu toate astea, dacă ne încolțiți, o să vă atacăm.“ Rusul s-a oprit, apoi a adăugat: „De fapt, ăsta este Putin – şobolanul cel mare, cel care vrea să atace. Dar întotdeauna există şi altul, undeva în umbră“.

Deci chiar şi perspectiva unei viitoare Rusii după Putin ne oferă încă un motiv să vorbim despre Putin. Fiindcă s-ar putea să existe un nou Putin, şi mai mare, care aşteaptă în casa scării.

Notă

9. În iulie 2020, în Rusia a fost organizat un referendum cu privire la o serie de modificări ale Constituției. Printre altele, noile amendamente îi acordă şansa lui Vladimir Putin de a rămâne în funcție până în 2036 (când va avea 84 de ani), adică pentru încă două mandate. 78% dintre ruşi au fost de acord cu modificarea legii fundamentale. Putin a calificat

votul drept „un succes“, în vreme ce opozantul Aleksei Navalnîi l-a descris drept „o enormă minciună“ (n. tr.).